

Fig. 1. Kirken og hospitalet set fra sydvest (s. 4284). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church and the hospital seen from the south west.*

HILLERSLEV KIRKE

SALLINGE HERRED

Kirken (»Hildersløff Kirke«) er tidligst omtalt 1477, da dens præst, Niels Lauritsen, vidnede i et sognestævne, som blev afholdt på kirkegården.¹ Ved landehjælpskatten 1524–26 blev den opkrævet 25 mark, samme beløb som Sønder Broby (s. 4109), hvilket placerer den blandt herredets højest ydende kirker.² 1589 havde sognet 60 tiendeydere.³

1638 fik Erik Qvitzow til Gelskov (†for 1647) løfte om at måtte fæste kirkens andel af korntienden, når Sidsel Høg til Fjællebro, som da havde den, døde eller ikke længere ønskede den.⁴ 1672 fik Birgitte Trolle til Brahetrolleborg *patronatsret* til kirken.⁵ Ved et mageskifte 1757 kom retten til Erik Skeel von Holsten til Arreskov og Gelskov.⁶ 1784 samlede Albrecht Christopher Schaffälitzky de Muckadell de to gårde med Brobygård og Ølstedgård i grevskabet Muckadell, og kirken tilhørte grevskabet, til den overgik til *selveje* 1910.⁷

Præste- og anneksforhold. Før reformationen blev kirken betjent af munkene i Holme Kloster (Brahetrolleborg).³ Efter reformationen gav Anne Emmiksen på Gelskov (†1561), enke efter Erik Kaas (†1556), præsten hr. Peder en eng samt jord til en præstegård, hvilket der dog blev lagt hindringer i vejen for af lensmand Frands Brockenhuus' fogeder.³ 1573 pålagde kongen lensmand Axel Viffert at give præsten Jørgen Nielsen en præstegård, så han ikke længere skulle bo i en lejebolig.⁸ 1574 blev præsten Jørgen Erichsen tillagt kronens andel af tienden af Dier-næs Sogn.⁹ Han lejede et stykke jord med et lille hus på af nogle bønder, men købte det siden for sine egne penge.³ Efter hans død (o. 1587) tilhørte jorden arvingerne, og biskop Jacob Madsen noterede, at der ingen fri jord var til at bygge en præstegård på.³ Den daværende præst, Niels Eriksen, boede i en lille bolig med en eng (»Greshaffue«) til, sandsynligvis den, som hans forgænger havde købt.¹⁰ 1587 fik han retten til tienden

Fig. 2. Kirken, hospitalet og kirkegården set fra syd. Sylvest Jensen Luftfoto 1949. I KB. – *The church, hospital, and churchyard seen from the south.*

af Diernæs bekræftet.¹¹ 1620 anmodede hans efterfølger i embedet, Mads Jensen Lomborg, om også at måtte nyde denne ret, da der ikke var nogen præstegård, men fik afslag; i stedet skulle lensmanden og biskoppen finde andre midler til præstens forsyrgelse.¹² Samme år blev det bestemt, at Øster Hæsing og Hillerslev sogne skulle annekteres, når et af embederne blev ledigt,¹³ og 1626 blev Hillerslev *anneks* til Øster Hæsing med Mads Jensen Lomborg som sognepræst (jf. s. 4193) med bopæl i hovedsognet (s. 4198).¹⁴ 1903–30 var sognene adskilt, hvorefter de blev forenet igen, denne gang med Øster Hæsing som *anneks* til Hillerslev.¹⁵ 1990 blev sognene atter adskilt og Hillerslev føjet til Espe-Vantinge Pastorat.

Øster Hæsing-Hillerslev var blandt de sogne, der 1856/57 oprettede menighedsråd.¹⁶

Sogneforhold m.m. Fra o. 1552 blev Sallinge Herredsting afholdt på Hillerslev Kirkegård.¹⁷

1594 blev degnen Per Christoffersen bortvist for trolddom.¹⁸

1664 blev Kaj Lykkes delefoged Hans Lavritsen, der tre år forinden var blevet uskyldigt dømt og henrettet, genbegravet i kirken, selv om det ikke var hans sognekirke.¹⁹

Sagn. Under en prædiken kom en stor ugle flyvende ud fra begravelsen. Den blev ved med at svæve omkring

præsten på prædikestolen, så han måtte stoppe sin prædiken. Sammen med degnen prøvede han at jage den væk, men de kunne ikke holde den fra prædikestolen og forstod, at det måtte være et varsel. Præsten kom aldrig mere i kirken og døde kort efter.²⁰

Hillerslev ligger omtrent midt i det store, kupe-rede sogn, som strækker sig fra Højrup i syd til Sallinge i nord. Byen følger den øst-vestgående Assensvej, og vestligt i landsbyen og nord for ve-jens skarpe sving ligger kirken. Den lå oprindeligt kun sammen med kirkeladen (jf. ndf.) og en gård vest derfor (fig. 3). Byens gårde var tidligere ind-delt i Øvre Hillerslev under Gelskov og Nedre Hillerslev under Arreskov, som blev sammenlagt 1784 ved oprettelsen af grevskabet Muckadell (jf. s. 4281).²¹ Den nuværende landsby er opstået i anden halvdel af 1900-tallet.

Kirkegården er omtrent rektangulær, og den formentlig senmiddelalderlige kirkelade, som nu omtales som hospitalet (s. 4284), afskærer det syd-vestre hjørne (fig. 2). Kirkegårdens oprindelige

udstrækning var formentlig trapezformet (jf. fig. 3), og den er udvidet fem gange: 1860 blev et smalt areal tilføjet langs østsiden, og to år senere blev det indviet.²² 1874 blev kirkegården udvidet med endnu et 'kort stykke' mod øst.²³ 1917 blev der bevilget penge til en udvidelse, som muligvis var et mindre areal ved sydøsthjørnet (jf. fig. 2).²⁴ O. 1950 var der ønske om at udvide kirkegården mod både nord og syd, og 1953-54 blev hospitalets have ved den søndre grænse indlemmet (jf. s. 4284); kirken ejer jorden nord for kirkegården, men det blev ikke lagt til.²⁵ 1956 fik kirken overdraget et lille hjørne af lærerboligens have (s. 4285) mod vest til udvidelse, og *parkeringspladsen* vest for kirkeladen blev anlagt (jf. ndf.).²⁴

Hegn. Kirkegården er omgivet af et dobbelt kampestensdige, hvis nordlige del nok har ældst hævd, mens det sydlige er fra 1953 og det vestlige fra 1956.²⁴ 1923 blev en 'granitmur' opført, og der er formentlig tale om den øst- og sydlige betonmur med kampesten på ydersiden.²⁶

†*Hegn.* 1589 var kirkegårdsmuren af kampesten, som var faldet ud nogle steder.³ 1668 og 1670 blev den repareret.²⁷ 1675 var muren i dårlig stand, og færdsel over samt fastgørelse af heste og vogne til den blev forbudt. Den blev sat i stand i årene efter.²⁸ 1803 var den overalt i god og forsvarlig stand.²⁹ 1836 og 1861 blev muren hovedrepareret.³⁰ 1917 skulle nogle store sten, som var 'udgravet fra kirken', gemmes til at sætte op som hegn mellem skolens have i vest og kirken.²⁴ Året efter og 1926 skulle et ståltrådshegn mellem haven og kirkegården istandsættes, indtil man kunne plante en hæk af sitkagran.³¹

Indgange. Kirkegården har tre indgange: Hovedindgangen i vest er opsat i nyeste tid, en køreport i syd er fra 1936,²⁴ og en ganglåde i sydøst er muligvis fra 1923 (jf. ovf.).³² Førstnævnte er en hvidlakeret, moderne metalport med fire stolper, hvorpå hænger tremmelåger med svejftet overkant (jf. fig. 1). De to midterste stolper prydes af kors. Formen er magen til flere forgængere samme sted

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Hans Severin Faber 1793, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – Cadastral map.

Fig. 4. Præstegården, 1918, set fra nordvest (s. 4284). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The parsonage, 1918, seen from the north west.*

(jf. ndf.). Midt for det søndre dige står en køreport med to smedjernstremmelåger hængt på to grantpiller. I det sydøstlige hjørne findes en ganglåde af smedjern ophængt på betonmuren.

†*Indgange.* 1668 blev der lavet en lås med nøgle til kirkegårdslågen, og 1671 blev kirkeporten repareret.³³ 1701 manglede en låge et hængsel, og porten skulle have en hængelås.³⁴ 1803 var porten i god stand.²⁹ 1826 skulle der anskaffes porte og låger, da der ingen fandtes,³⁵ og en ny port skulle også fremskaffes 1853.³⁶ 1906 var lågerne af træ,³⁶ og de blev 1918 istandsat af tømrer Holm.²⁴ Det kan være hovedindgangen i vest med samme form som det nuværende, men nok i hvidmalet træ, som kendes fra 1930'erne og frem. Det blev ved kirkegårdens udvidelse 1956 flyttet lidt mod nord til den nuværende plads.³⁷ Lågepartiet blev måske udskiftet 1976.²⁴

Bygninger på og ved kirkegården. Sydvest for kirken står en formentlig senmiddelalderlig kirkelade (fig. 1 og 92-93), som 1589 omtales som 'meget nedfalden', altså i dårlig stand.³⁸ 1769 blev bygningen omdannet til hospital for fire fattige af Erik Skeel von Holsten til Arreskov og Gelskov. 1953 blev den overdraget kirken af familien Schaffalitzky de

Muckadell. I huset boede der stadig en kvinde, som blev boende indtil sin død 1974.³⁹ Mindre istandsættelser blev foretaget 1978-79, hvorefter det blev lejet ud blandt andet som beboelse for graveren.⁴⁰ 2004 blev bygningen sat i stand og indrettet med graverfaciliteter, redskabsrum og toilet.⁴¹

Bygningen, som har rektangulær grundplan, er af kampesten, og ved omdannelsen til hospital 1769 blev åbninger og hjørner sat i teglsten. Indgangen på vestsiden og de fem vinduer i langmurene afspejler endnu hospitalsindretningen, og i sydenden er en port og dør fra 2004. De lysegrønne døre og hvidmalede vinduer er alle rektantede. I det indre leder en fordelingsgang midt for huset ind til to større rum i nord med hvert sit tilhørende mindre rum, mens der i sydenden er toilet, bad og redskabsrum. Indretningen fra 1769 var symmetrisk omkring fordelingsgangen, så der dannedes fire beboelsesheder (fig. 93). Bygningen er hvidkalket med sorttjæret sokkelmarkering. Tagværket er nyere af fyr, og bygningen er stråtækt.

Præstegården, som er opført 1918, ligger sydøst for kirken (fig. 4, jf. s. 4281).⁴² Gården består af et hovedhus og en sidebygning sammenbygget i L-

form. Begge er rødstensbygninger med gule bygningsdetaljer, blåmalede døre og porte og hvide og blå vinduer. De dækkes af røde vingetegltag, og i hovedbygningens tag er der en pulkvist mod gårdspladsen og en frontispice mod haven. Præstegården blev istandsat 1969, og 2003 blev der indrettet konfirmandstue i sidefløjen.⁴³

Sydøst for kirkegården står et *redskabshus* i grønmalet træ og en *materialeplads*.

†*Bygninger på og ved kirkegården.* 1675 blev en *bavn* rejst tæt på kirken, og Birgitte Trolle ønskede den flyttet.⁴⁴ Frem til nedlæggelsen af hospitalet 1953 stod der en mindre, stråtækt *bindingsværkslade* ved dets sydøstende (jf. fig. 2). En *skole* blev bygget på kirkegården 1693 efter fundats af Friderich Trolle.⁴⁵ Et *ligkapel* ved kirkens østende omtales 1855, og det var formentlig den lille bygning, som 1812 omtales som opført af familien Muckadell.⁴⁶ Kapellet var beregnet til hensættelse af lig, inden de blev indsat i gravkapellet i tårnrummet (s. 4330). Det var et bindingsværkshus med stråtag.⁴⁷ 1872 fandtes det brøstfældigt og en 'mispryd for kirken', og det blev fjernet ved kirkens istandsættelse to år senere (s. 4296).⁴⁸ Et nyt kapel, opført 1905 (jf. fig. 2), lå på den østlige del

af kirkegården. Det var tegnet af murer Johansen og var en grundmuret rødstensbygning med sadeltag.²⁴ Det blev istandsat 1975 med nyt dørparti og tag og nedrevet 2015, da det var i meget dårlig stand og ikke blev brugt.⁴⁹ 1905 omtales opførelsen af et nyt *nødtørftshus*, som måske blev fjernet 1954.²⁴

Beplantning. Ved norddiget står de sidste rester af en række lindetræer, som omkransede kirkegården og dens første udvidelse. De øst- og sydøstlige træer må være fældet mellem 1939 og 1949 (jf. fig. 2).⁵⁰ Ved betonmuren i øst står en række tujaer og birketræer, hvoraf sidstnævnte nok blev plantet 1931.²⁴

†*Beplantning.* 1826–27 blev kirkegården planeret, inddelt i grusgange og beplantet med træer og buske.⁵¹ 1860 blev nogle træer fældet i forbindelse med kirkegårdens udvidelse, og indtægten fra salget af dem blev brugt til nybeplantning.⁵² Et espalier, som skadede og vansirede muren, stod frem til 1874 op af korets tøjstavl.³⁶ 1953 blev fem træer i en række af store elmetræer langs hospitalets gamle have fjernet (jf. fig. 2).²⁴ 1976–77 ønskedes den gamle del af kirkegården beplantet, og den nye del i syd blev tilsæt med græs i årene efter.²⁴

Fig. 5. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the north.*

Fig. 6. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the south.*

BYGNING

Kirken består af romansk skib, hvortil har sluttet sig et smallere $\uparrow$ kor med $\uparrow$ apsis i øst. I senmiddelalderen blev omtrent samtidig tilføjet en vestforlængelse, det forlængede skib blev overhvalvet med fire krydshvalv, og et våbenhus blev opført på sydsiden; sidstnævntes tagværk er dendrokronologisk dateret til o. 1440. I øst blev $\uparrow$ kor og $\uparrow$ apsis erstattet af et langhuskor, som fik to ottedelte ribbehvalv, og et tårn blev rejst i vest. En $\uparrow$ krypt blev etableret under koret muligvis i anden halvdel af 1500-tallet. 1874 udførtes en omfattende istandsættelse, og 1942–43 blev kirken igen istandsat, hvor blandt andet en fyrcælder blev udgravet under våbenhuset. Kirken er orienteret omtrent solret.

Grundplan. Af den romanske kirke er bevaret skibets langmure på ca. 15,6 m (jf. fig. 7); skibet havde rektangulær plan. Ved udgravning til nyt varmeanlæg 1942 (s. 4299) blev fundamenterne til både $\uparrow$ triumfmuren og $\uparrow$ vestgavlens påtruffet.⁵³ I øst sluttede et smallere $\uparrow$ kor med halvrund $\uparrow$ apsis sig til skibet; det blev nedrevet ved øststudvidelsen i senmiddelalderen (s. 4291). $\uparrow$ Koret var ca. 1 m

smallere i hver side end skibet, og fundamenterne til flankemurenes vestender blev ligeledes påtruffet ved udgravningen i det nuværende andet fag.⁵⁴

Materiale og teknik. Bygningen har *fundamenter* af kampesten, som under $\uparrow$ koret var af mindre sten end under $\uparrow$ triumfmuren og skibets $\uparrow$ vestgavl. De gik ikke ‘ned i nogen større dybde’.⁵⁴ Murene står på en skråkantet *granitsokkel*, hvorover der er et skifte af granitkvadre (jf. fig. 13), og de er af kampesten lagt i regelmæssige skifter og med kvadersatte hjørner (murhøjde ca. 4,9 m, fig. 13). I murværket er observeret mange frådsten, hvilket også er anvendt til vinduerne (jf. fig. 12).⁵⁵ Profilerede sokkelkvadre fra $\uparrow$ apsis og $\uparrow$ kor er genanvendt i øststudvidelsen (s. 4291), apsisstenene med hulkel og rundstav, korets med skråkant (fig. 11). Kirkens bagmure var oprindeligt dækket af et pudslag, der var udglattet med murerske. Allerede inden de tidliggotiske kalkmalerier kom til i 1300-tallet (s. 4300), var pudsen beskadiget og partier faldet ned.⁵⁶

Billedkvader. I sydsidens sokkel findes en løve i lavt relief på kvaderen ved siden af hjørnестenen (fig. 9). Løven, som er hugget i et forsænket felt (ca. 63×45 cm), er vist med hoved forfra og kroppen fra siden. Ansigtet har næsten menneskelignende træk med spidsovale øjne og lige næse. Den brede tunge hænger ud af munden, og ørerne er runde. Kroppen bliver smallere ned mod bagpartiet, hvorfra halen slår et sving mellem bagbenene og ender over ryggen i en bred dusk. De fire poter, hvoraf den ene forpote er løftet, har alle markerede kløer.

★*Billedkvader.* Indmuret i soklen på maler Johannes Larsens hus i Kerteminde, opført 1901-02, findes en romansk granitkvader med to modsatstående løver (fig. 10). Stenen, som efter traditionen skal stamme fra kirken, skulle have ligget i en stenbunke på herregården Gelskov, hvorfra Johannes Larsen fik den med tilladelse fra sognepræsten. Det er blevet foreslået, at stenen kan have været et tympanon, og tilhugningen især i venstre side tyder på, at den er forstadiet til et sådant.⁵⁷ Stenen, som måler ca. 95×43 cm, er enten aldrig gjort færdig eller er blevet delvist ødelagt, så løverne mangler deres hoveder (eller et fælles hoved) og deres haleduske.⁵⁸ De har begge et løftet forben, og halerne svunget mellem bagbe-

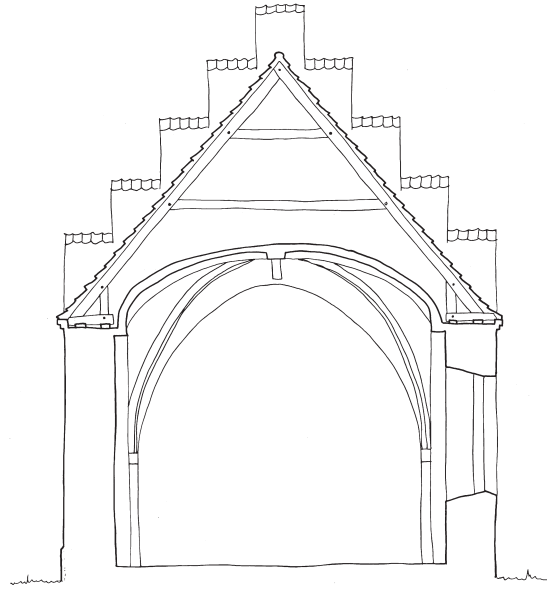

Fig. 8. Tværsnit. 1:150. Målt af Lars Mindedal 1981, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. – *Cross-section.*

nene. Stilistisk set ligner løverne hverken soklens eller døbefontens løver (s. 4314).

†*Døre.* Kirkens nuværende dør mellem våbenhuset og skibet (s. 4298) har erstattet to oprindelige døre, som sad vestligt i hver af skibets langmure

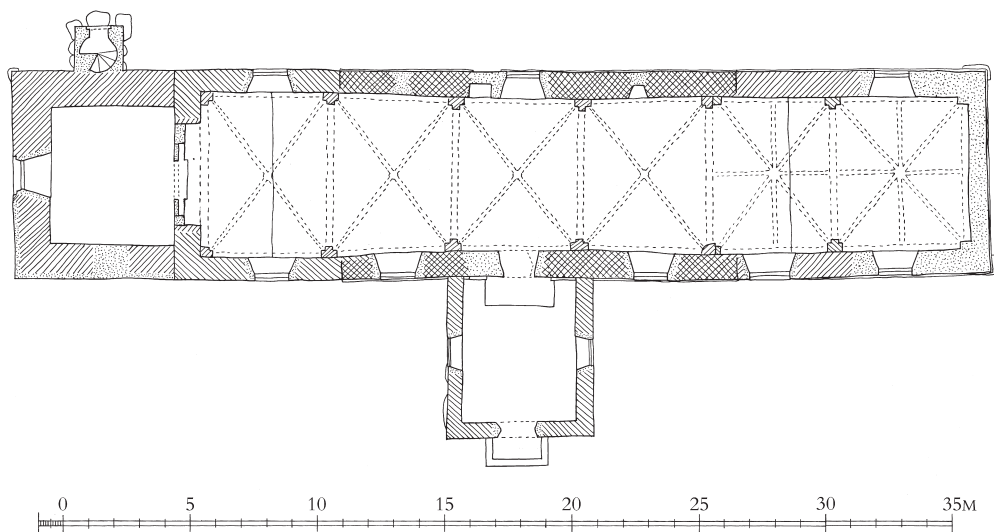

Fig. 7. Grundplan. 1:300. Målt af Ejnar Mindedal Rasmussen 1939, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 17.*

(jf. fig. 7). Hvornår de blev tilmuret, er uvist, men syddøren blev nok tidligst flyttet mod øst ved våbenhusets opførelse (s. 4291). Begge døre var rektantede, $\uparrow$ norddøren smiget og afsluttet med en uregelmæssig monolit i facaden, hvor den måler ca. 248×110 cm, og den er dækket af egeplanker over åbningen (fig. 14–15). Indvendig fremstår den nu som en *niche* fra 1912 (ca. 98×92×57 cm), hvor 'den udfyldende mur blev afbrudt i stolehøjde'.²⁴

Vinduer. Det romanske skib havde formentlig seks højtsiddende vinduer, henholdsvis tre i hver langmur med to øst for dørstederne og et vest for (jf. fig. 7). Kun vinduet øst for syddøren er åbent (fig. 12 og 24), men i det ydre kun synligt fra våbenhusets loft (s. 4291).⁵⁹ Både dette og vinduet østligst i nordmuren, hvis indre smig er synlig (jf. fig. 31), blev fremdraget 1911–12 (s. 4300).⁶⁰ De øvrige $\uparrow$ vinduer er tilmurede, og vange- og stikkvadrene synes fjernet i facaden. Vinduerne, som er sat i granitkvadre og mindre frådstenskvadre (fig. 12), er dobbeltsmigede, har let skrånende nedre karm og rundbuet stik.⁶¹

Der vides intet om den romanske kirkes *indre*, men skibet havde antagelig fladt $\uparrow$ træloft inden overhvelvingen. Kirkens oprindelige $\uparrow$ taggavle er alle forsvundet ved udvidelserne mod vest og øst (s. 4289 og 4291).

Fig. 10. Romansk $\star$ billedkvader med løver i Johannes Larsens Hus i Kerteminde (s. 4287). Foto Arnold Mikelsen 2024. – *Romanesque $\star$ pictorial ashlar with lions in the house of Johannes Larsen in Kerteminde.*

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken blev i senmiddelalderen kraftigt udvidet, og de forskellige tilføjelsers kronologi kan delvist udredes. Nok omtrent samtidig blev en vestforlængelse, hvælv i skibet og et våbenhus på sydsiden tilføjet. Våbenhusets tagværk er dendrokronologisk dateret til o. 1440, og det kan være opført på dette tidspunkt.⁶² En østudvidelse erstattede det romanske $\uparrow$ kor, så kirken blev til et langhus, og et tårn blev rejst ved vestenden. Østenden blev

Fig. 9. Romansk billedkvader med løve i skibets sokkel (s. 4287). Foto Arnold Mikelsen 2024. – *Romanesque pictorial ashlar with lion in the nave's foundation.*

ligeledes overhælv. Om østenden eller tårnet blev opført først, er uvist. Ved udvidelserne blev kirkens areal mere end fordoblet.

Vestforlængelsen. Skibet blev forlænget med ca. 6,5 m mod vest, hvorved den romanske $\dagger$ vestgavl blev nedrevet. Forlængelsens nederste ca. 50–70 cm af murene er af kampesten, hvorover der er røde munkesten i munkeskifte (fig. 13); på sydsiden er der også flere kampesten indlagt i teglstensfacaden, og der er måske tale om genanvendt materiale fra $\dagger$ vestgavlen. I sydfacaden findes over det nuværende vindue et fladbuet binderstik, som sandsynligvis stammer fra et oprindeligt $\dagger$ vindue. Forlængelsens gavltrekant, der er opbygget som en kassemur og er indmuret i tårnets østmur (s. 4292), var prydet af en båndblending, hvorover var mindst tre kvadratiske blændinger⁶³ på hver side af en tregruppe af spidsbuede højblændinger,

hvoraf den midterste var højest (fig. 16 og 95). Igennem sidstnævnte er der i nyere tid groft udhugget en adgangsvej til langhusets loft. Fire stilladshuller er endnu åbne i facaden.⁶⁴ Trekanten var afsluttet med $\dagger$ kamtakker. En rekonstruktion af gavltrekanten (fig. 95) tyder på, at tagets hældning ikke har været så stejl som det nuværende tags.

Hvælv i skib og vestforlængelse. Over det forlængede skib blev der opsat fire *krydshvælv* (jf. fig. 63), hvis østligste fag stod op ad $\dagger$ triumfmuren, før denne blev nedrevet (s. 4291).⁶⁵ De hviler på falsede piller med skråtforløbende, tre skifter høje kragbånd.⁶⁶ Ribbernes nederste 1,1–1,8 m er kvartstensbrede, hvoraf det nederste synes afhugget eller forsøgt profileret (jf. fig. 31). Ovenfor er ribberne halvstensbrede. De spidsbuede skjold- og gjordbuer er helstensbrede, og kapperne, som hviler på et udkraget skifte, er halvstenstykke og

Fig. 11. Sokkelsten fra romansk $\dagger$ apsis i langhusets østgavl (s. 4286). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Footing stones from the Romanesque $\dagger$ apse in the nave-chancel's east gable wall.

Fig. 12. Skibets sydfacade med romansk vindue set fra våbenhusets loft (s. 4288). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The nave's south facade with Romanesque window seen from the loft of the porch.*

Fig. 13. Det romanske skibs vestende og vestforlængelsen set fra syd (s. 4289). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The west end of the Romanesque nave and the western extension seen from the south.*

puklede. I sviklerne var der spygatter, som blev tilmuret 1893.³⁶ Kapperne er muret, så der dannes aksmønster på isselinjen.

Våbenhuset er i sin kerne en senmiddelalderlig bygning (jf. fig. 6 og 18), som kan være opført o. 1440 jf. dendrokronologiske undersøgelser (s. 4299). Det er i grundplan rektangulært og opført lige ud for skibets andet hvælvfag, hvorfor det må være samtidig med eller yngre end hvælvs-lagningen. Den romanske *†*syddør var derved placeret i husets nordvestlige hjørne, og det er muligt, at den blev flyttet ind midt for husets og skibets hvælvs midterakse som den nuværende, nyere dør (s. 4298). Våbenhusets mure, som står på et fundament af kampesten, er af munkesten i en ikke synlig skiftegang. I hver langmur har et vindue fra 1942–43 erstattet en oprindelig, fladbuet *†*glug (jf. fig. 90). De var tilmurede frem til 1912, hvor de genåbnedes (s. 4300).²⁴ Tagværket er højst sandsynligt oprindeligt (s. 4299), mens bygningens øv-

rige detaljer, såsom yderdøren, gesimser og gavltrekanter, er ombygget i senere perioder (s. 4298 og 4296).

En *østudvidelse* på ca. 10 m erstattede det romanske *†*kor og *†*apsis, så kirken blev til et langhus. De østlige ca. 5 m blev ombygget 1874 (s. 4296). Hvor stor en del af udvidelsen, som oprindeligt var indrettet som kor, er usikkert, og i dag udgør koret det østligste halvandet fag (jf. s. 4304). Udvidelsen er bygget på en granitsokkel af genanvendte kvadre fra *†*ko-ret og *†*apsis. Murene, hvis materiale formentlig også er genanvendt, er af rå og kløvet kamp. Over det nuværende sydvindue i andet fag er et fladbuet binderstik, som kan være oprindeligt.

Hvælv i langhusko-ret. To otte delte *ribbehvælv* blev opsat over østudvidelsen (jf. fig. 17 og 31). Halvdelen af det østligste blev ommuret 1874 (s. 4296). Hvælvene hviler på falsede piller mellem fagene og helstenspiller i vest (fig. 96). Pillerne har skråt

Fig. 14–15. Den romanske norddør (s. 4287). 14. Ydre. 15. Indre. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The Romanesque north door. 14. Exterior. 15. Interior.*

Fig. 16. Vestforlængelsens gavltrekan set mod øst fra tårnets mellemstokværk (s. 4289). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The western extension's gable looking east from the intermediate floor of the tower.*

forløbende, to skifter høje kragbånd, som er placeret et skifte højere end i skibets hvælv. Ribberne er halvstensbrede. De spidsbuede skjold- og gjordbuer er helstensbrede, og kapperne, som hviler på et udkraget skifte, er halvstenstykke og flade. De er muret, så der dannes aksmønster på isselinjen.

Tårnet blev rejst ved langhusets vestende (jf. fig. 1 og 5), og det er kraftigt ombygget ved istandsættelsen 1874 (s. 4296). Det tre stokværk høje tårn er omtrent kvadratisk i grundplan og lige så bredt som skibet. Dets østmur er bygget oven på vestforlængelsens gavltrekan. Murene, som står på et kampestensfundament, er af kamp og munkesten lagt i munkeskifte. 1855 nævnes, at tårnet var af kamp 'lige til spidsen'.⁴⁷ I sydmuren fandtes et stort, fladbuet $\uparrow$ vindue, som nu kun tegner sig som revner i bagmuren; det er forsvundet i fa-

caden ved istandsættelsen 1874. Det fladloftede tårnrum blev formentlig 1783 indrettet som gravkapel for familien Schaffalitzky de Muckadell (s. 4293 og 4330), og den rundbuede tårnarkade, som formentlig er ommuret, er delvist tilmuret i den forbindelse. Adgangen til de øvre stokværk er i dag på nordsiden ved et trappehus fra 1874 (s. 4296), og overdøren er fra samme tidspunkt. Den oprindelige adgangsvej kan ligeledes have været på nordsiden. Fra det spartanske mellemstokværk er der adgang til langhusets loft ved en gennembrydning i vestforlængelsens oprindelige gavltrekan (jf. fig. 16). Af klokkestokværket er den nordlige halvdel bevaret, og mod hvert verdenshjørne fandtes formentlig to fladbuede og falsede glamhuller, hvoraf de to nordre og østsidens nordre glamhul er bevaret. De nuværende taggavle er ommuret 1874 (s. 4296), men i den

Fig. 17. Langhusets hvælv set mod vest (s. 4289 og 4291). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Vaulting of the nave-chancel looking west.*

nordre gavltrekant er den østlige del oprindeligt af munkesten i facaden og kampesten i bagmuren, og de tre østligste, fladbuede højblændinger er oprindelige og ligeledes den nedre del af de seks øvrige. De to fladbuede glamhuller i bunden af to af de centrale blændinger kan også være oprindelige. Begge gavltrekanterne var afsluttet af 11 'murtinder', altså $\dagger$ kamtakker, mod kun ni nu.⁴⁷

$\dagger$ Vindue. På sydsiden af langhuset er der over det nuværende vindue i femte fag (s. 4298) bevareret et fladbuet stik til et formentlig senmiddelalderligt vindue. I tredje fag er der et murparti med større teglsten over vinduet, hvorfor et lignende kan have været indsat her.

$\dagger$ Messeklokkespir? På Jacob Madsens tegning af kirken fra 1589 findes på langhusets østgavl et muligt messeklokkespir (jf. fig. 91). Han nævner dog intet spir i sin beskrivelse af bygningen, hvilket

ellers gør sig gældende ved andre kirker med et sådant (f.eks. Øster og Vester Hæsing s. 4201 og 4367).

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Indretning af gravkapel i tårnrummet. Formentlig 1783 blev tårnrummet indrettet som gravkapel for familien Schaffalitzky de Muckadell (s. 4330).⁵¹ Det er et prunkløst rum med hvidpudsede vægge og loft med stuk (jf. fig. 72).⁶⁷ Midt på det nok gipsede loft er opsat en hvidmalet trædekoration med form som et korset firpas.⁶⁸ Tårnarkadens åbning blev indskrænket, så den passer omkring et gitter (s. 4330). Måske o. 1900 er der bag gitteret indsat en tynd skillemur hvori en dobbeltdør (s. 4331). I nord- og sydmuren er en lille, lavtsiddende udluftningsrist med en trælåge for.

Under våbenhuset blev der 1942–43 udgravet en *fyrkælder* til kirkens varmekværk (s. 4299).²⁴ Den

rektangulære kælder strækker sig under hele våbenhuset. Murene er af normalsten i løberskifte, og langs østmuren er nedgangen i form af en støbt betontrappe med smedjernsrækværk og -låge tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen (jf. fig. 21d). En rektantet dør leder ind i det fladloftede rum med betongulv. Fyret står i en grav i gulvet.

En *†krypt under koret* (jf. fig. 20a, d og e) blev etableret muligvis i anden halvdel af 1500-tallet af ejerne af Gelskov (jf. s. 4337). Den har rektangulær grundplan (ca. 4,3×3,9 m) og var dækket af et øst-vestgående tøndehvælv. Nedgangen fandtes i midtergangen i den vestlige del af andet fag og bestod af en trappe, der førte ned til en rektantet dør, og var lukket med lemme i gulvet.⁶⁹ I syd var et fladbuget, smiget vindue, hvis nuværende form i facaden må være nyere, og det blev tilmuret bag jernrammen ved istandsættelsen 1942-43 (jf. fig. 21f). 1906 skulle gulvet i krypten rettes op og væggene sættes i stand.³⁶ Krypten blev lukket 1913 på grund af dårlig luft i kirken.³⁰ 1942 blev den undersøgt og efterfølgende forseglede nedgangen igen under det nye flisegulv (s. 4298).⁷⁰

†Stabilisering af kirkens mure. Formentlig i første halvdel af 1800-tallet blev der opsat en bindbjæl-

ke i hvert af langhusets fag under skjoldbuerne (jf. fig. 30). Bjælkerne nævnes 1862,²⁹ og 1910 blev vestfagets bjælke fjernet for at gøre plads til orglet (s. 4325). De øvrige fem blev udskiftet med jernstænger med skruemuffer (jf. fig. 29).⁷¹ Stængerne blev fjernet 1942-43 (s. 4297).

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Fra kirkens regnskaber vides, at bygningen gennemgik flere reparationer i løbet af 1660'erne og i begyndelsen af 1670'erne efter Karl Gustav-krigene. 1662 modtog kirken 5 skippund 7 lispund (ca. 1.200 kg) bly til taget fra Oure Kirke (Gudme Hrd.), og sammen med noget andet bly blev det lagt op af Laurs Hansen fra Faaborg.²⁷ 1663-64 var tårnets ene gavlfaldet ned, og den blev genopmuret. Tårnets ene side blev muligvis fornyet, mens der blev foretaget mindre reparationer af det øvrige murværk, og fire egebjælker og jernankre blev indlagt. Samtidig blev teglstenstaget omlagt. Der blev indkøbt 2.000 mursten, 300 tagsten og 60 lægter.²⁷ Både gulve, vinduer og tagbeklædningen blev istandsat 1668-71 (s. 4298-99). 1670 blev murermesteren betalt for at indmure nogle sten på kirken.²⁷ 1689 var kirken brøstfældig, og reparationerne ville koste 79 rdlr.⁷²

Fig. 18. Våbenhusets indre set mod nord (s. 4291). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Porch interior looking north.*

1701 trængte 'den ene pille ved den østre ende', enten en ellers ukendt støttepille eller en hvælpille, til at blive repareret. En rende på østre side af våbenhuset skulle gøres vandtæt, og tårnets mur, trappe og tag skulle repareres; sidstnævnte med 50 tagsten. Indvendig skulle kirken hvidtes og renoveres.³⁴ 1718 blev tårnet istandsat, da en del af søndre og vestre side var blæst ned under et uvejr.⁷³ Der var desuden fare for, at en del af bagmuren skulle falde ned, skønt den var forsynet med et jernanker. 26 jernankre og to ankerbjælker blev indsat. Derudover blev 1.000 mursten og fem læster kalk anvendt. På skibet og tårnet var der blæst 260 tagsten ned, mens ni tavler bly var blæst af skibet. Sven Murermester fra Odense og

murermester Simon Jørgensen fra Sallinge forestod arbejderne, og kirken var efterfølgende uden mangler.⁷⁴ Dog manglede kirken 1720 at 'udspækkes og afgnides' udvendig på de to sider, og den var brøstfældig adskillige steder, ligesom noget mos gjorde, at kalken faldt af murene.⁷⁵ Efter Christian Ditlev Reventlow overtog Brahetrolleborg Gods 1722, blev der kaldt til syn over godsets kirker, herunder Hillerslev, der alle trængte til istandsættelse. Der måtte i årene efter 'gøres eksekution i Børge Trolles bo og midler' for at inddrive penge til bygningernes reparation. Udover ovennævnte mangler kendes arbejdernes omfang ikke, men brøstfældigheden var stor, og man frygtede 'forværring, ubodelig skade og fare'.⁷⁶

Fig. 19. Koret, 1874, set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Chancel, 1874, seen from the east.*

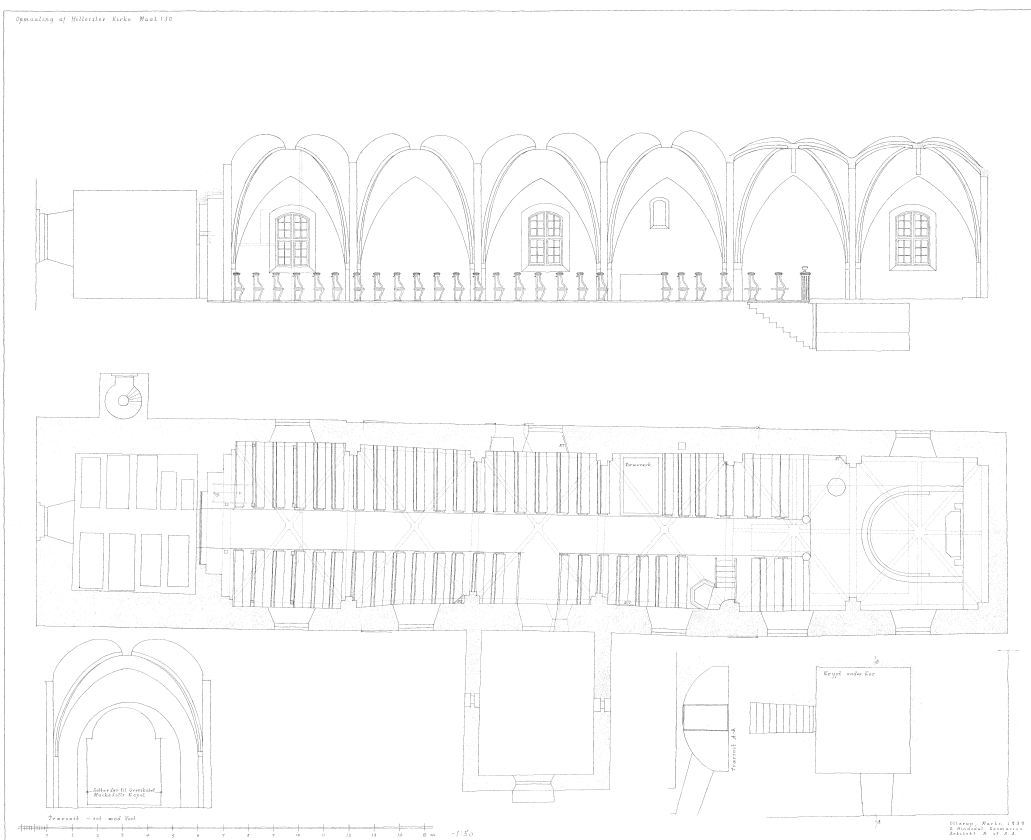

Fig. 20a-e. Opmåling inden istandsættelsen 1942-43 (s. 4297). a. Grundplan. b. Længdesnit. c. Tværnsnit gennem vestforlængelsen set mod vest. d. Tværnsnit gennem $\ddagger$ krypt under koret. e. Grundplan af $\ddagger$ krypt under koret. 1:300. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1939. I NM. – Scale drawing before the refurbishing of 1942-43. a. Ground plan. b. Longitudinal section. c. Cross-section through the western extension looking west. d. Cross-section through the $\ddagger$ crypt below the chancel. e. Ground plan of the $\ddagger$ crypt below the chancel.

1803-05 nævnes, at tårnets søndre og vestre side igen behøvede udbedring.⁷⁷ 1825 nævnes en 'nordre udbygning', som skulle have en ny bjælke og nyt loft. Det er uvist, hvilken bygning der er tale om.³⁵ 1836 var kirkebygningen i forsvarelig stand, da den forrige år var blevet repareret og pudset; to år senere blev murene og taget igen istandsat.³⁵ I anden halvdel af 1800-tallet nævnes flere gange, at kirkens mure, især tårnets, blev istandsat.⁷⁸

Istandsættelse 1874. Kirken gennemgik en gennemgribende istandsættelse 1874 under kirkeejer Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell. Arbejderne blev udført i gule normalsten lagt i krydsskifte. Langhuskorets østlige ca. 5 m blev revet ned og erstattet med en formentlig identisk opbygning (fig. 19). Sokkelkvadre fra den romanske $\ddagger$ apsis blev

genanvendt under østgavlen. Den østlige halvdel af østhvælvet blev ligeledes ommuret i samme stil og form som det nedrevne. Korets nye, udekorede gavltrekan har en fladbuet luge og et cirkulært luft hul til loftsrummet, og den afsluttes af 11 bry-nede kamtakker med profilerede tandsnit og er be-lagt med røde vingetegl. I langhuset blev der formentlig indsat store vinduer (s. 4298).⁷⁹ Kirken fik overalt nye, falsede gesimser og nye tagværker over langhus og tårn (s. 4299). Den øverste del af våben-husets gavltrekan, som allerede var blevet fornyet i nyere teglsten i krydsskifte og uden dekorationer, blev nok ommuret og fik 13 små bry-nede kamtak-ker belagt med røde vingetegl. Efter igangsættelsen af bygningsarbejderne blev det bemærket, at tårnet var meget dårligt, og det sydvestlige hjørne blev

2013 blev facaderne og især kamtakkerne sat i stand, hvor frostsprængte sten og afdækningen blev fornyet.⁸⁴

Gulve. Langhusets og våbenhusets mønsterlagte teglstengulve er fra istandsættelsen 1942-43 og er i røde, gule og sorte farver (jf. fig. 22 og 31).²⁴ Under stolestaderne er der mørkbejdsede trægulve måske fra 1917 (jf. ndf.).⁸⁵ I tårnrummet ligger ældre, store, kvadratiske, røde og grå Ølandsfliser i skakternsmønster.

†**Gulve.** Kirkegulvet var blevet repareret 1671.⁸⁶ 1803 var gulvet af mursten og i særdeles god stand.²⁹ 1828-29 og 1834 var gulvene sunket og måtte omlægges.³⁵ 1857 blev gulvet i våbenhuset fornyet, og 1912 blev det omlagt.⁸⁷ O. 1900 var der trægulv i koret og teglgulv i skibet af kvadratiske fliser (jf. fig. 30). 1917 blev der lagt bræddegulv oven på et murstengulv, formentlig under stolestaderne, og samtidig fik kirken nyt varmeapparat (s. 4299), hvorved den 'vandt ikke så lidt i hygge'.⁸⁵

Døre. Døren mellem skib og våbenhus, som erstattede den romanske tressyddør (s. 4287), må have fået sin nuværende form i løbet af 1800-tallet eller ved istandsættelsen 1942-43. Døren er retkantet og smiget.⁸⁸ Den fladbuede våbenhusdør har affasede vanger fra o. 1860, og det hulkelfilprofile-

rede stik er fra 1942-43 (jf. s. 4297); forinden var den en smule højere (jf. fig. 90).

Vinduer. I det romanske sydvindue i skibet er en nyere fyrretræsramme med rombeformede støbejernssprosser og glas, som kan være indsat 1912, da vinduet blev genåbnet (jf. fig. 12).²⁴ Til tåkrypten under koret er der i sydmuren et fladbuet smedjernsvindue, som nok er fra 1800-tallet. Langhusets otte fladbuede vinduer blev formentlig indsat ved den store istandsættelse 1874 (s. 4296), hvor det nævnes, at sydsidens vinduer skulle udskiftes.⁸⁹ De blev istandsat 1942-43 og 2011.⁹⁰ Der er fem på sydsiden og tre i nordsiden, og de har fladbuede trærammer med korsstolper. De fælsede vanger i tårnets fladbuede vestvindue har formentlig ældre, muligvis middelalderlig hæv, mens rammen er samtidig med langhusets. Våbenhusets to vinduer blev nok indsat 1942-43 (s. 4297), og de er fladbuede med retkantede trærammer.⁹¹

†**Vinduer.** 1668 blev der lavet to nye vinduer, mens de øvrige blev repareret, og 1670 blev endnu et vindue fornyet.²⁷ 1803 var vinduerne 'gode, i forsvarlig stand og gav tilstrækkeligt lys'.²⁹ I 1820'erne og -30'erne kaldtes vinduerne 'upassende for en kirke', 'små og mørke' og 'gammeldags', og 1838 nævnes, at nye vinduer blev indsat.⁹² O. 1860 blev et fladbuet vindue indsat over våbenhusets

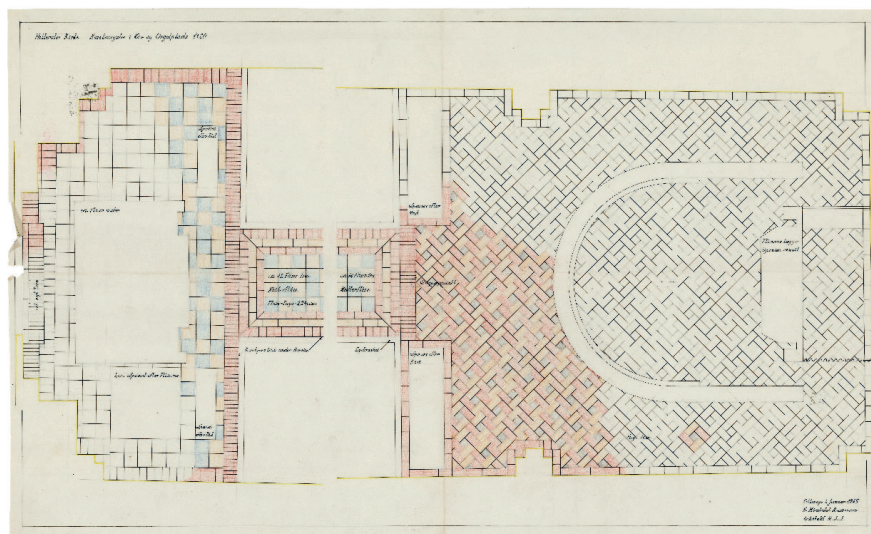

Fig. 22. Murstengulve i kor og skib (s. 4298). 1:40. Tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1943. I NM. – Brick floors in the chancel and nave.

syddør; det blev fjernet 1942–43 (jf. ovf.).³⁶ 1867–68 var ruderne mørke, og de blev udskiftet 1871.³⁶ 1912 blev gluggerne i våbenhuset genåbnet og forsynet med ‘små, ældgamle glaseruder’, som havde siddet i et blyvindue i herregården Nybøllegård.²⁴

Lofter. Ved tagfornyelsen 2021 (jf. ndf.) blev våbenhusets bindbjælker fritlagt og ovenpå ligger gråmalede fyrreplanker (jf. fig. 18). Det gamle, pudsede tloft blev fjernet. 1793 var våbenhusets tloft af fyr.⁹³ Det var inden 1862 blevet ændret til gips.⁹⁴ 1912 blev der fjernet ‘nogle og tredive børfulde snavs’ fra våbenhusets loft.²⁴

Tagværker. Våbenhusets tagværk er kirkens ældste, dendrokronologisk dateret til o. 1440 (jf. ndf.). Det er af eg med seks spærfag stående på bindbjælker, hvoraf fire er udskiftet 2021, og hvert fag har et hanebånd, og enkelte har spærstivere (fig. 12). Fagene er nummereret fra syd mod nord med streger i østsiden og firkantstik i vestsiden.

Langhusets og tårnets tagværker må begge være fra 1874 og er af fyr. Langhuset har 24 spærfag med spærsko, spærstivere, to hanebånd og et krydsbånd for hvert fag (jf. fig. 17). Tårnet har seks spærfag, som hvert har bindbjælker, to hanebånd og to skråstivere mellem bjælker og nederste hanebånd. Lange, krydsende stormlægter afstiver tagværket i hver side. Fagene er nummereret med romertal fra syd mod nord.

†*Tagværker.* 1793 nævnes i en brandtaksation, at tårnets og våbenhusets tagværker og lægter var af fyr, men for sidstnævnte kan det ikke være korrekt.⁹³

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra våbenhusets tagværk er der 2023 udtaget 12 prøver, henholdsvis syv boreprøver og fem skiveprøver, af egetømmeret.⁹⁵ Fem af prøverne dateres til et fældningstidspunkt o. 1440.

Klokkestol. To kraftige, øst-vestgående bjælker er indmuret i tårnets murværk fra 1874, og disse bærer klokken (s. 4327), som hænger ud for det store glanhul i øst.

Tagbeklædning. Kirken har røde vingetegltag: Langhusets og våbenhusets er fra 2021, hvor de også fik undertag, og tårnets er formentlig fra 1981.⁹⁶ Et *mørtelhoved* for enden af langhusets rygning i tårnets store glanhul er udført ved tagets udskiftning 2021 (fig. 106).

†*Tagbeklædning.* 1589 var langhusets tag belagt med bly på hele sydsiden, og på nordsiden lå der seks rækker bly, mens resten var tegl. Tårnet havde ligeledes tegltag.³ I 1660’erne blev både bly- og tegltage delvist fornyet og omlagt (s. 4294).²⁷ 1662 var syv tavler bly blevet stjålet fra kirken, og murermester Hans Jensen bekendte tyveriet og blev dømt til hængning.⁹⁷ 1670 blev noget bly, som var blæst ned, lagt op igen.²⁷ Efter et uvejr 1718 blev tagene repareret (s. 4295). 1803 var sydsiden stadig af bly, mens resten af kirken havde tegltage, og alt var i meget god stand.²⁹ 1815 fik kirkeejeren tilladelse til at nedtage blytaget og udskifte det med tegl, da det var nemmere at vedligeholde. Overskuddet fra salget af blyet på auktion gik til sognets skolevæsen.⁹⁸ 1867 var langhusets tag på sydsiden utæt, og to år senere nævnes, at det ville blive omlagt snarest.³⁶ 1969 blev våbenhusets tag fornyet.²⁴ Nye tegltage blev lagt op på alle bygningsdele 1981.⁹⁶

Farveholdning. Kirken er hvidkalket med sorttjæret sokkelmarkering. †*Farveholdning.* Kamtakernes bryn var frem til 2013 malet røde (jf. fig. 90), som det stadig ses på Sønder Broby og Øster Hæsing (s. 4134 og 4218).⁹⁹

Opvarmning. Kirken har et moderne *oliefyr* stående i fyrcælderen under våbenhuset (s. 4293), og dets teglmurede skorsten står midt over langhusets tagryg. Radiatorerne og rørovnene under bænken er fra 1959. Ved indgangen til skibet er radiatorerne inddækket af skjulere.

†*Opvarmning.* 1881 blev der opsat to store *kakkelovne* i langhusets fjerde fag (jf. fig. 94).⁸⁰ 1903 blev de hvidkalket.³⁶ 1917 blev en *kalorifer* fra C. M. Hess opsat i tredje fags nordside i stedet for de ubrugelige kakkelovne.¹⁰⁰ 1942–43 blev denne erstattet af en ny af samme mærke placeret i fyrcælderen og med et omfattende luftkanalsystem under gulvet.⁹⁶ 1959 blev der opsat et nyt *oliefyret varmeanlæg* og de nuværende varmeapparater (jf. ovf.).⁹⁶

Elektricitet/belysning. 1921 blev der indlagt elektrisk lys i kirken.²⁴

Fortov. Ved tårnets nord- og vestside ligger et cementsat pikstensfortov, og omkring resten af kirken er der perlegrus.

KALKMALERIER

Ved en indvendig istandsættelse 1911-12 fremkom der flere kalkmalerier især på skibets hvælv, og forinden må nogle malerier allerede have været synlige (jf. fig. 94). De blev undersøgt af konservator Eigil Rothe. Han gav vejledning i opmaling af ribber og enkelte andre dele, men den lokale maler, som udførte arbejdet, synes at have kraftigt opmalet dem alle; andre malerier blev kalket over.¹⁰¹ Kirkens indre blev istandsat 1925 ved arkitekt Knud Lehn Petersen,²⁴ og Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet tilså i den forbindelse kalkmalerierne.¹⁰² Størstedelen af dem må være blevet overkalket ved istandsættelsen 1942-43 (s. 4297). 1982 blev de indvendige flader igen istandsat, og malerierne blev ret hårdhændet fremdraget. På grund af de tidligere afdækninger var de allerede meget medtagne, og mange detaljer fremstod kun svagt. De blev besigtiget af konservator Mogens Larsen, og størstedelen af dekorationerne blev overkalket. 1985 blev de få synlige malerier genrestaureret.¹⁰³

1) (Fig. 23), romansk. På nordmuren i langhusets tredje fag findes et indvielseskors (diameter ca. 26 cm). Cirklerne er indridset med passer, og cirkelkorset opmalet i rødt og gråt.¹⁰⁴

Fig. 23. Indvielseskors, romansk. Kalkmaleri nr. 1 (s. 4300). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Consecration cross, Romanesque. Wall painting no. 1.

Fig. 24. Romansk vindue i skibets sydmur med kalkmalerier nr. 2 (s. 4288 og 4300). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Romanesque window in the nave's south wall with wall paintings no. 2.

2) (Fig. 24-26), unngotisk, 1300-tallet.¹⁰⁵ I de indre smige af det romanske vindue i sydmuren findes to kvindelige helgener, henholdsvis Skt. Margaretha i øst og Skt. Apollonia i vest.¹⁰⁶ Begge er vist i trekvartprofil. Skt. Margaretha, ca. 110 cm høj, står med en fod på dragen og en korsstav i højre hånd. Hun har kronet, glorieomkranset hoved, det lange hår ligger ned ad ryggen, og hun er klædt i kjole og kappe. Dragen vrider sig under hendes fod med åbent gab, hvori hun støder korsstaven, og den har krøller på halen. Skt. Apollonia, ca. 105 cm høj, har i sin højre hånd sin attribut: en tang og sin udtrukne tand.¹⁰⁷ Hun har kronet, glorieomkranset hoved og bærer kjole og kappe, som dækker hendes hoved.

Teknik og farver. I begge malerier synes nogle linjer indridsede. Malerierne er ikke malet på den ældste puds, men på et tykt lag kalk, som dækkede pudsens og den rå granit (jf. s. 4286), og de er kun opmalet med sort konturstreg. De var 1911 me-

get medtagne, især Skt. Margaretha, og 'dragens overkrop var, på nær et øje og snudespids, helt forsvundet', hvorfor dette må være rekonstrueret ved genopmalingen, som blev med sort på en nykalkning oven på de oprindelige kalklag.

3) (Fig. 27), sengotisk, 1450–1500.¹⁰⁵ I *langhusets tredje hvælvfag* i *nordkappens østlige svikkel* ses en delvist bevaret passerroset (jf. †nr. 1). Passer-slagene danner lancetformede blade i smårosetter, som er streget op med rødt, og de mellemliggende felter er ligeledes udfyldt med rødt. Trods tydelige passerindridsninger mellem de optrukne linjer er rosetten kun delvist opmalet.¹⁰⁸

4) (Fig. 28), o. 1900. I *tårnets klokkestokværk* findes på *den nordlige bagmur* symmetriske, vandrette rækker af røde cirkler (ca. 3 cm i diameter).¹⁰⁹ De svarer sandsynligvis til lignende cirkler på facaden (jf. †nr. 4).

5) (Fig. 98), 1900-tallet.¹¹⁰ På *nordmuren i langhusets første fag* findes et *korslam* omgivet af cirkelslag (47–48 cm i diameter). De ydre cirkler er sorte, mens den inderste cirkel, som danner dyrets baggrund, er rød; det hvide lam har en gul glorie.

†Kalkmalerier. 1) (Jf. fig. 29 og 94), sengotiske, 1450–1500.¹¹¹ *Langhusets hvælv* i *nuværende tredje til femte fag* var dekoreret med malerier på både ribber og kapper. Malerierne er tidligere tilskrevet kredsen omkring den såkaldte Gudme-maler, og så kaldet Træskomaleren, men da kun få tegninger og fotografier er bevaret af malerierne, kan det ikke be- eller afkræftes.¹¹² Beskrivelsen af dekorationerne indledes med dem, som kan henføres til bestemte hvælv, efterfulgt af de oplysninger, som kun henviser generelt til hvælvudsmykningen.

I *tredje hvælvfag* var de to østlige ribber udsmykket med røde og grå sparresnit, mens de to vest-

Fig. 25–26. Helgenfigurer, 1300-tallet. 25. Skt. Margaretha. 26. Skt. Apollonia. Kalkmalerier nr. 2 (s. 4300). Foto Arnold Mikkelsen 2024. — *Saint figures, 1300s. 25. St. Margaret of Antioch. 26. St. Apollonia. Wall paintings no. 2.*

Fig. 27. Passerrosset, o. 1500. Kalkmaleri nr. 3 (s. 4301). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Hexafoil Rosette, c. 1500. Wall painting no. 3.*

lige havde 20–30 cm brede, gulrøde og grå tværbånd delt af smalle hvide mellembånd. På ribbernes nederste kvartsten var der smalle sparresnit som på de østlige ribber. 1912 må de østlige ribber være blevet opmalet med tværbånd som de

øvrige (jf. fig. 29). I *østkappen* var en passerrosset som den bevarede i nordkappen (nr. 3). En tredjedel af den var bevaret 1982, anden tredjedel var overkalket og sidste tredjedel gået tabt. I *nordkappen* fandtes i den østlige svikkel en vrængemaske forestillende en skægget mand, hvis åbne mund var sviklens spygat. I *det fjerde hvælvfag* havde alle fire ribber samme tværbånd som i tredje fag.

Det femte hvælvfag havde på ribberne på alle tre sider kraftige, røde og grå siksakbånd. Ribberne afgrænsedes mod kapperne af røde og grå streger, og de derved fremkomne trekanter var udfyldt med røde og grå prikker. I *sydkappen* fandtes et bomærkelignende tegn.

På hvælvenes *topcirkler* var der malet gulrøde kors og muligvis 'cirkelstjerner' (dvs. passerrosetter, som kaldes det samme), som dog var ødelagt af elektrisk belysning og nyopmalede.

Hvælvenes kapper havde spiralsnoet, måske stort anlagt, men spinkelt rankeværk i rødt med grå blade langs stænglerne. Udover vrængemasken i det østlige fag kan der have været lignende masker i de øvrige hvælv (jf. ovf.). Nogle svage røde streger lignede muligvis 'fantasifigurer'.¹¹³ 1925 var kapperne i tredje og fjerde fags hvælv gulkalkede med røde kantstreger på gjord- og skjoldbuen (jf. fig. 29).

Fig. 28. Cirkeldekorationer, o. 1900. Kalkmalerier nr. 4 (s. 4301). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Circle decorations, c. 1900. Wall paintings no. 4.*

2) Gotisk? På *nordvæggen i langhusets fjerde fag* fremkom 1911 et lille mandshoved, som rakte tunge.⁵⁶

3) Nyere, et *indvielseskors* skulle 1982 være observeret på *nordmuren i langhusets første fag*, hvor korslammet findes i dag (nr. 5), hvilket dog ikke virker sandsynligt, da sidstnævnte nævnes o. 1945 (jf. nr. 5). 1911 nævnes 'et par indvielseskors' på *nordmuren i tredje fag* (jf. nr. 1), og det kan være et af disse, som der henvises til. Korset var hvidt på rød bund, der var omgivet af først en hvid, derefter en rød ring med sort kontur (ca. 47 cm i

diameter). Korset var malet oven på 'så at sige alle kalklag' på muren, og der kunne ikke konstateres ældre farvespor under.¹⁰⁸

4) O. 1900, *udvendig på tårnets sydfacade* blev 1980-81 fundet en vandret, rød streg ca. 2 m under gesimsen, hvorover var malet et tæt mønster af cirkler (7-8 cm i diameter) i halvt forskudte rækker (jf. nr. 4). Facadeudsmykninger af denne art kendes fra flere kirker på og omkring Fyn: Nørre Broby (s. 4011), Lyø og Årslev (Vindinge Hrd.) samt Harndrup, Drigstrup, og muligvis Revninge (DK Odense 4092 og 4497).¹⁰⁸

Fig. 29. Kirkens indre, 1925. †Kalkmalerier nr. 1 (s. 4301). Foto Chr. Axel Jensen 1925. I NM. – Church interior, 1925. †Wall paintings no. 1.

Fig. 30. Indre set mod øst. Foto o. 1900. I Ringe Lokalhitoriske Arkiv. – *Interior looking east, c. 1900.*

INVENTAR

Det ældste inventarstykke er den romanske døbefont med rig, figurlig reliefudsmykning, som er tilskrevet stenhuggeren Hvicmanne eller hans værksted. Den er samtidig det eneste, der er bevaret af kirkens middelalderinventar. Dåbsfadet er et af de ofte forekommende Nürnbergfåde fra 1500-tallet, som senere er kommet til kirken, og alterstagerne er fra o. 1550.

To fyldingspaneler fra 1600-tallet indgår i de nuværende stolestader. Deres oprindelige sammenhæng er uvis, men de kunne stamme fra et sæt $\dagger$ stolestader. Prædikestolen er skænket 1639 af Erik Qvitzow til Gelskov, og det samme gælder klokken, der desuden bærer Rigborg Brockenhuus' navn og må være givet i forening med hende. Altertavlen med snoede søjler er fra anden halvdel af 1600-tallet; den er stærkt ombygget og har i storfeltet et maleri fra 1910 (jf. ndf.). Pengeblokken er antagelig fra 1700-tallet og salmennummertavlerne fra o. 1775–1800.

Jordpåkastelsesspæden er foræret 1804 af sognepræst Zeuthen Euler Svitzer, og en pengetavle er tilkommet i løbet af samme århundrede. Et $\dagger$ altermaleri, som hænger på østvæggen bag alteret, er malet af malerme-

ster Peter Christensen, Faaborg, formentlig 1836/37; motivet er Nadveren efter Leonardo da Vinci. Altersølv, der omfatter kalk, disk og oblatæske, er udført 1840 af Peter Petersen, Odense, og skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, mens den lidt yngre dåbskande af tin fra o. 1850–70 antagelig skyldes Niels Frederik Ebbesen Sørensen, Odense. Fire bænke i våbenhuset er måske fra 1872.

Sygesættet er udført o. 1870 af Niels Christopher Clausen, Odense, alterkanden o. 1880–90 af Johan Lorentz Buntzen, København, og vinskummeskeen i slutningen af århundredet af Lauritz Grønlund, Odense. Endnu et $\dagger$ altermaleri, en fremstilling af Bjergprædiken efter Carl Bloch, er malet 1894 af Anna Caroline Bernhardine Kosegarten, g.m. Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell. Det hænger på bagsiden af altertavlen. Fra slutningen af 1800-tallet stammer formentlig også den rigt udskårne præstestol i historiserende stil.

Det nuværende altermaleri, Kristus på korset efter Anton Dorph, er malet 1910 af Hans Henrik Schou, København, og skænket af Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffalitzky de Muckadell. Fra 1900-tallets begyndelse stammer også en syvstage, og den er siden suppleret med to næsten tilsvarende stager. Den ældste

Fig. 31. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Interior looking east.*

præsterækketavle er skænket og malet 1912 af sognepræst Gustav Frederik Peter Hans Schovsbo, og en lille skulptur af Kristus som den gode hyrde er skænket 1917 af proprietær Henry Smidt, Nybøllegård. Et portrætmaleri af sognepræst Hans Agerbek er malet 1925 af Stefan Viggo Pedersen.

Alterbordet, alterskranken, stolestaderne (med genanvendte ryglæn fra 1861–62) og to dørfløje er udført 1943 efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen; heraf er alterskranken og dørfløjenes beslag udført af kunstsmed Hans Rasmussen, Hudevad Smedje ligesom to lysekroner, der tilkom 1947–48. En pengebøsse er fra o. 1950.

Væglampetterne er moderne barokkopier. Orglet er bygget 1986 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens, efter tegning af Lars Mindedal. Seks eksemplarer af Kaare Klints Kirkestol er anskaffet 1991, og fra nyeste tid stammer knæleskamlene, to lysestager, et antependium fra o. 2000 og en præsterækketavle fra o. 2010.

Farvesætning. Prædikestolens kurv står i bejdset og med detaljer i sort, grå og forgyldning, formentlig ikke langt fra dens oprindelige udtryk; bæresøjlen og opgangen har egetræsådring. 2003 blev altertavlen farvesat i karrygul og forgyldning over et blåviolet antependium, og

formentlig omtrent samtidig blev stolestaderne malet violette. Orgelfacaden fra 1986 er grå og olivengrøn. De ældre *stafferinger* er stort set ukendte. 1884 blev altertavlen og stoleværket egetræsmalet, og også 1910 stod træværket egetræsmalet, mens orglet var lyseblåt.¹¹⁴ I forbindelse med istandsættelsen 1943 blev inventaret malet.²⁴ O. 1980 blev altertavlen malet i gråbrune farver; stolestaderne var da røde.

Indretning og istandsættelser. Det romanske inventar, der må være kommet til i forbindelse med kirkens opførelse eller kort efter, omfattede udover den rigt reliefhuggede døbefont også et senromansk, såkaldt gyldent alter, dvs. et retabel og/eller frontale af træ dækket med plader af forgyldt kobber med reliefudsmykning. Alterprydelsen var endnu i kirken på reformationstiden, men næppe da biskop Jacob Madsen besøgte den i 1589, hvor en senmiddelalderlig altertavle formentlig med motiv af Skt. Acacius og de 10.000 riddere udgjorde alterets udsmykning. Dens oprindelse er uvis, men der kunne måske være tale om en tidligere sidealtertavle, som efter konfiskationen af den ældre alterprydelse fik plads på alterbordet i koret.

Den efterreformatoriske indretning, der primært kendes fra biskoppens beskrivelse, omfattede desuden

Fig. 32. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Chancel interior looking east.*

efter alt at dømme en lektorieprædikestol på et pulpitur foran koret i forbindelse med et korgitter. Indretningen blev sandsynligvis nedtaget 1639, hvor kirken fik en ny prædikestol, skænket af Erik Qvitzow til Gelskov, som blev opsat i nordsiden. I 1600-tallet opsattes desuden et pulpitur med siddepladser langs nordvæggen over kvindestolene, og o. 1650–1700 blev den senmiddelalderlige altertavle erstattet af en barokaltertavle i to stokværk med snoede søjler og malerier (stærkt ombygget 1894).

1861–62 opførtes nye stolestader, og kort efter blev prædikestolen flyttet til sydsiden ved pillen mellem andet og tredje fag. 1910 blev pulpituret i nordsiden, der allerede 1838 var blevet afkortet betragteligt, taget ned, og et nyt blev opført foran vestvæggen til kirkens første orgel. Ved istandsættelsen 1943 blev alterbordet, altersranken, stolestaderne og dørføjene fornyet, vestpulpituret blev taget ned og orglet anbragt på gulvet.

2024 er udarbejdet forslag til en istandsættelse af bl.a. inventaret.

Alterbordet (jf. fig. 32), 1943, tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen, er en kasse af fyrretræ med to låger i bagsiden, 191×71 cm, 99 cm høj. På forsiden danner påsatte lister et kors i ottekantet ramme flankeret af smalle sidefelter (jf. fig. 35 og 99); denne og kortsiderne er nu helt dækket af et *antependium*, o. 2003, af blå uld med indvævet, hvidt hjulkors på midten. Bordpladen er malet mørkeblå og bordets bagside grå.

†*Alterbord* (jf. fig. 20a og 30), muligvis 1836,¹¹⁵ af femsided plan med skråt afskårne hjørner fortil, svarende til alterbordet i Øster Hæsing (s. 4222). Bordet havde på forsiden et felt med indskrift med gule bogstaver på blå bund: »Jeg er Veien, Sandheden og Livet«.²⁹

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1829, da det ønskedes fornyet.³⁵ 2) 1853.³⁶ 3) Antagelig 1871, da det

gamle klæde skulle fornyes.¹¹⁴ 1884 blev det forsynet med et kors af guldbrokade (jf. fig. 30).⁷⁹

†*Alterklæde* eller *alterdug*(?), antagelig 1500-1600-tallet, et »vævet Klæde med Farver og Figurer«. Klædet er omtalt 1855 af biskop Engelstoft, hvor det ikke længere fandtes i kirken, idet præsten i Rynkeby og Revninge, K. F. Viborg, 'engang' havde fået lov at tage det med sig og 'formentlig indsendt (det) til København' (dvs. Nationalmuseet).¹¹⁶

†*Alterdug*, 1984, udført og skænket af Esther Bonde som tak for, at hendes far havde virket som ringer og graver i 38 år. Af hvidt hørlærred med kniplet kant og broderet indskrift: »Hillerslev kirke 1984«. ¹¹⁷

Knæleskammel, nyere, malet mørkeblå og betrukket med mørkviolet uld.

†*Kortæppe*, 1910, tilvejebragt ved en indsamling blandt unge piger i Sallinge, 'smukt'. Tæppet skulle ved højtidelige lejligheder dække de utætte flæmme over nedgangen til gravkrypten i koret (jf. s. 4294 og fig. 30).²⁴ Det anvendtes første gang ved indvielsen af torglet samme år.

Altartavle (fig. 33), o. 1650-1700, stærkt ombygget. I sin nuværende opstilling består tavlen af postament, storstykke og gesims. Oprindeligt omfattede den desuden et tåpstykke, der spejlede storstykket, og begge stokværk var flankeret af vinger.

Tavlen er udført af nåletræ.¹¹⁸ Storstykket, med maleri fra 1910 (jf. ndf.), flankeres af snoede søjler. Postamentet og frisen har retkantede fremspring med pyramidebosser, og tavlen afsluttes foroven af en forkroppet gesims, der på hjørnerne bærer kugler (tilføjet i nyere tid). Tavlens *staffering* er udført 2003¹¹⁹ og omfatter karrygult rammeværk med forgyldte profiler, søjler og kugler samt grønne bosser på blå bund. I frise- og postamentfelterne er indskrift i form af tredje strofe af Grundtvigs salme *Hil dig, Frelser og Forsoner*, anført med forgyldte versaler på sort bund: »Kærligheden hjertegløden stærkere var her end døden/heller giver du end tager ene derfor dig behager korsets død i vores sted«. ¹²⁰

Ældre stafferinger. Den oprindelige staffering er ukendt. 1884 blev tavlen egetræsmalet,¹²¹ og en tandskrift i postamentfeltet med lys fraktur på sort bund kan være tilføjet 1894 i forbindelse med

indsættelsen af et nyt altermaleri ((†)altermaleri nr. 2): »Salige ere de som høre Guds Ord og bevare det« (Luk. 11,28) (jf. fig. 30). Ved istandsættelsen 1945 blev tavlen malet med mørk farve (jf. fig. 99), og o. 1980 fastlagde maler Ernst Trier en staffering i grå og brune farver.¹²²

Altermaleriet (jf. fig. 33), 1910, *Kristus på korsset*, er udført af Hans Henrik Schou, København, og skænket af Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffalitzky de Muckadell i forbindelse med kirkens overgang til selveje (jf. s. 4281). Det er en kopi efter Anton Dorphs maleri fra 1889 til Rosenholm Slotskapel og signeret nederst th. med sort antikva: »A. Dorph 1889. Kop. 1910 af H. H. Schou«. ¹²³ Olie på lærred, 182×151 cm (lysmål 163×109 cm), indsat i en samtidig, profileret og forgyldt ramme med rundbuet portalindsats. Kristus, i trekvartprofil, hænger i næsten strakte arme, hovedet er faldet forover, knæene er bøjede og fødderne fæstnet med to nagler til en fodstøtte. Ved korsfoden knæler en mand klædt i brun kjortel og blå kappe med hovedet begravet i hænderne. Bag ham er aftenhimlen rosafarvet, og bag korset er grå skymasser.

(†)*Altermalerier*. 1) (Fig. 34), formentlig 1836/37 (jf. ndf.), *Nadveren*, en kopi efter Leonardo da Vinci, malet af 'Christensen i Faaborg', dvs. malermester Peter Christensen, Faaborg (jf. Øster Hæsing s. 4241 med note 169).⁴⁷ Olie på lærred, 122×125 cm (lysmål 97×100 cm), indsat i en profileret, forgyldt pryddramme. Lærredet har en tværgående syning.¹¹⁸ Jesus i rød kjortel og hvid kappe sidder bag bordet, der er dækket med vinbægre og brød. Han er omgivet af disciplene, der bærer kjortler i klare farver. Motivet er anbragt i et rum med kassetteloft og udsigt mod bjergene.

Maleriet var indsat i altartavlens storfelt. 1894 blev det ophængt på nordvæggen i andet fag (jf. fig. 99)³⁶ og siden på østvæggen bag alteret.

2) 1894, *Bjergprædiken*, kopi efter Carl Bloch 1877, malet af Anna Caroline Bernhardine Kosegarten, g.m. Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell.³⁶ Signeret nederst th. med sort kursiv: »A. Schaffalitzky de Muckadell 1894«. Olie på lærred, 180×150 cm (lysmål 153×123 cm), indsat i en sort pryddramme med forgyldte stukprofiler; rammen er beskadiget. Kristus, i rød kjortel og blå kappe, sidder på en klippe med højre hånd løftet.

Fig. 33. Altertavle, o. 1650-1700, med maleri fra 1910 af Kristus på korset, en kopi efter Anton Dorph, malet af Hans Henrik Schou og skænket af Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffälitzky de Muckadell (s. 4307). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Altarpiece, c. 1650-1700, with painting from 1910 of Christ on the Cross, a copy after Anton Dorph, painted by Hans Henrik Schou and donated by Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffälitzky de Muckadell.*

Omkring ham står, sidder og knæler en folkeskare. Maleriet var indsat i altertavlens storfelt (jf. fig. 30), men blev 1910 erstattet af det nuværende maleri. Det hænger på bagsiden af altertavlen.

† *Altermalerier.* 1) Antagelig o. 1650-1700, med motiv af 'de tolv apostle', sandsynligvis en fremstilling af *Nadveren*.¹²⁴ Maleriet var indsat i storfeltet formentlig til 1836/37.

Fig. 34. Nadveren. (†)Altermaleri nr. 1, formentlig 1836/37, en kopi efter Leonardo da Vinci, malet af malermester Peter Christensen, Faaborg (s. 4307). Foto Olaf Olsen 1970. I NM. – *The Last Supper. (†)Altar painting no. 1, presumably from 1836/37, a copy after Leonardo da Vinci, painted by the master painter Peter Christensen, Faaborg.*

2) Antagelig o. 1650-1700, *Opstandelsen*, i topfeltet.¹²⁵ Maleriet er af Engelstoft 1855 beskrevet som 'gammelt' i modsætning til (†)altermaleri nr. 1, der er beskrevet som 'nyt'.¹²⁶ Nedtaget sammen med †topstykket 1894.

Ændringer og istandsættelser. I sin oprindelige tilstand omfattede altertavlen efter alt at dømme et postament hvorover stor- og topstykke, begge dele indrammet af snoede søjler og flankeret af udskårne prydvinger. I begge felter var malerier, henholdsvis Nadveren og Opstandelsen (†altermalerier nr. 1-2).¹²⁷ O. 1830 ønskedes tavlen repareret og opmalet, hvilket nok skete 1836/37, da alteret nævnes at være under reparation.³⁵ Formentlig i denne forbindelse blev storstykkets oprindelige †maleri erstattet af (†)altermaleri nr. 1. 1862 er tavlen beskrevet som lille, men

vel vedligeholdt og 'smukt udskåret i egetræ'.²⁹ 1890 skulle søjlerne efterses og befæstes.⁷⁹ Ved en ombygning 1894, forårsaget af tilkomsten af et nyt og større altermaleri ((†)altermaleri nr. 2), blev storstykket og de snoede søjler forlænget.³⁶ †Topstykket blev taget ned og erstattet af en brudt segmentgavl med en konsol med drueopsats i midten og relief af en helligåndsdue på gavlfeltet (jf. fig. 30 og 99), og to flankerende pyramidespir kan være tilføjet samtidig. Storvingerne er sandsynligvis fjernet i samme forbindelse og erstattet af to små akantusornamenter (måske genanvendt fra topstykket). På hver side af alteret blev der opsat †panelvægge af lodretstillede brædder med buefrise med rosetter øverst. I hver væg var en spidsbuet døråbning skærmet med gardiner, der gav adgang til †præste- og degnestole nr. 3 (jf.

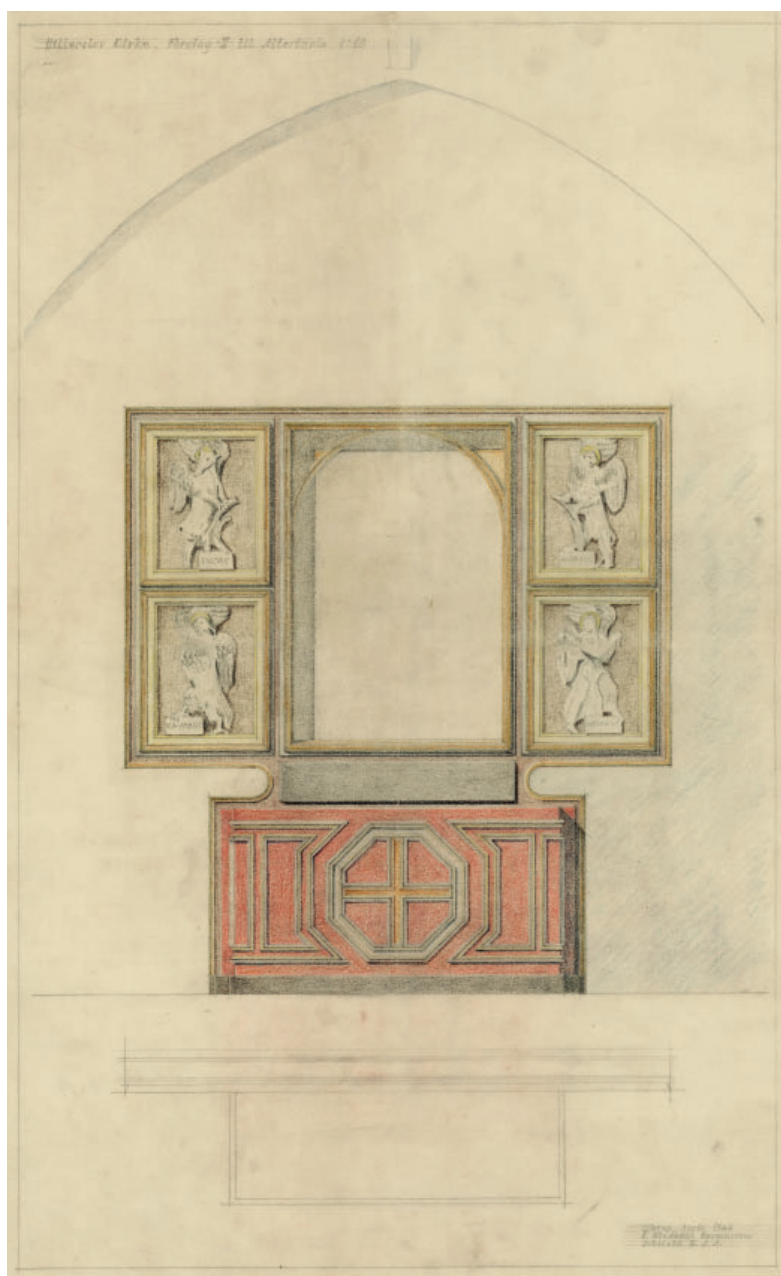

Fig. 35. Alterbord (s. 4306) og ikke realiseret projekt til ny altertavle ved Ejnar Mindedal Rasmussen 1944 (s. 4310). 1:40. I NM. – *Communion table and unrealized project for a new altarpiece by Ejnar Mindedal Rasmussen, 1944.*

fig. 30).³⁶ †Væggene blev nedtaget ved istandsættelsen 1943, mens topgavlen, de flankerende småspir og akantusornamenterne blev nedtaget ved en senere istandsættelse, hvor de nuværende kugler blev tilføjet.

Ikke realiseret projekt til ny altertavle (fig. 35), 1944, tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen. Af træ, tredelt med højrektangulært midtfelt hvor altermaleriet fra 1910 (ovf.) skulle indsættes, flankeret af smallere sidefelter med profilindrammede

reliefgengivelser af evangelistsymbolerne, tv. Lukas' okse foroven og Johannes' ørn forneden, th. Marcus' løve foroven og Matthæus' engel forneden. Til at udføre reliefferne indhentedes tilbud fra billedhugger Gunnar Hansen.²⁴

†*Altertavler*. 1) Omtalt i en fortegnelse fra reformationstiden over forgyldte kobbergenstande i landets kirker: »Item wdi Hilldesløff Kirke j Salingheritt en Taffle«. ¹²⁸ Der har sandsynligvis været tale om et senromansk såkaldt gyldent alter, dvs. et retabel og/eller frontale af træ dækket med plader af forgyldt kobber med reliefudsmykning. ¹²⁹ Fortegnelsen er formentlig en konfiskationsliste, og tavlen må formodes fjernet fra kirken kort efter; den omtales ikke af biskop Jacob Madsen 1589.

2) Sandsynligvis senmiddelalderlig, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen: »Tafflen: de vskyllige Børn faller i Jerne Tand« (dvs. tænder af jern), formentlig en fremstilling af *Skt. Acacius* og *de 10.000 riddere*, der led martyrdøden ved at blive

gennemstukket.¹³⁰ Samme motiv fandtes på en sidealtertavle i Holme Klosterkirke (nuværende Brahetrolleborg, s. 3409); sammenlign også med den tidligere højaltertavle i Voldby Kirke (nu op-hængt på nordvæggen), der er tilskrevet Claus Bergs værksted i Odense (*DK Århus* 3511). Det kan ikke udelukkes, at tavlen oprindeligt tjente som sidealtertavle og først efter den formentlige konfiskation af nr. 1 blev flyttet til højalteret, men den kan også være tilkommet andetsteds fra. Tavlen stod formentlig på alteret til anden halvdel af 1600-tallet, hvor den nuværende altertavle blev sat op.

Altersæt (fig. 36), 1840 (jf. indskrift på disk og oblatæske), udført af Peter Petersen, Odense, og skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell. Bestående af kalk, disk og oblatæske. Den 20 cm høje *kalk* har cirkulær fod med drevet bladværksudsmykning, indknebne skaftled omkring en flad vulst med drevet ranke- og blomsterslyng og bæger med rundstav om mun-

Fig. 36. Altersæt, 1840, udført af Peter Petersen, Odense, og skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (s. 4311). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Communion set, 1840, made by Peter Petersen, Odense, and donated by Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell.*

Fig. 37. Sygesæt, o. 1870, udført af Niels Christopher Clausen, Odense (s. 4312). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion set for the sick, c. 1870, made by Niels Christopher Clausen, Odense.*

dingen samt hældetud.¹³¹ På den ene side af bægeret er et graveret våbenskjold for Schaffalitzky de Muckadell. På standkanten er tre stempler: To

Fig. 38. Alterkande, o. 1880-90, udført af Johan Lorentz Buntzen, København (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Altar jug, c. 1880-90, made by Johan Lorentz Buntzen, Copenhagen.*

mesterstempler¹³² og Odenses bymærke¹³³ samt lødigheds- og vægtangivelse med prikkursiv: »12 lødigVog 23 Lod 2 Qvt«.¹³⁴

Dysken, 14 cm i diameter, med Schaffalitzky de Muckadells våbenskjold på fanen og modstående en næsten udpudset giverindskrift med prikkursiv: »A. C. S. de M. 1840«. Under bunden er lødigheds- og vægtangivelse: »12 LødigVog 7 Lod 3 Qvt«.

Oblatæskan, 8,5 cm i diameter, 5 cm høj, har graveret trekantbort langs æskens bund og lågets overkant; på sidstnævnte, der er let kuplet, er våbenskjold som på de øvrige dele. På den ene side af æsken er giverindskrift med prikkursiv: »A. C. S. de M. 1840«, og under bunden er tre stempler som på kalken samt lødigheds- og vægtangivelse: »12 LødigVog 11 Lod 2 Qvt«.

Sygesæt (fig. 37), o. 1870, udført af Niels Christopher Clausen, Odense. Den 9 cm høje kalk har cirkulær fod på standkant, der er drevet stejlt op mod en flad knop. Skaftet er cylinderformet og samlet på midten, og bægeret har mundingsprofil samt graveret Jesusmonogram i strålekrans. Under bunden er tre stempler: mesterstempel,¹³⁵ Odenses bymærke og vægtangivelse: »13 L 4 G«. *Dysken*, 7,2 cm i diameter, har graveret Jesusmo-

Fig. 39. Vinskummeske, slutningen af 1800-tallet, udført af Lauritz Grønlund, Odense (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Wine-skimming ladle, end of the 1800s, made by Lauritz Grønlund, Odense.*

nogram i strålekrans i bunden, og oblatæsken, 4,6 cm i diameter, 1 cm høj, har tilsvarende gravering på låget; begge dele har under bunden tre stempler som kalken. Sættet opbevares i en nyere kasse af brunt træ.

Alterkande, (fig. 38), o. 1880-90, udført af Johan Lorentz Buntzen, København.¹³⁶ Af tin, 24 cm høj, med keglestubformet korpus, svejft munding, hængslet låg med spor efter afbrækket lågknop og lige hank med cirkelformet udvidelse foroven. Under bunden er et mesterstempel med versaler: »L. Buntzen«. ¹³⁷ Tilsvarende kander findes i adskillige kirker, bl.a. Lunde og Klinte (DK Odense 5056 og 5548).¹³⁸

Vinskummeske (fig. 39), slutningen af 1800-tallet, udført af Lauritz Grønlund, Odense. 19 cm lang. Skaftet er firesidet med graveret bladranke på den øverste del og afsluttet af en spids knop. Laffet er gennembrudt med kors og palmette samt tre cirkulære punkter. På laffets bagside er tre stempler: et mesterstempel¹³⁹ flankeret af Odenses bymærke¹⁴⁰ og lødighedsmærke »826«.

†*Vinskummeske*(?), slutningen af 1800-tallet, udført i Hans Dreyers værksted i Faaborg. Skeen havde fladt skaft med rundet afslutning og rundt laf med gennembrudt stjerne og palmette.¹⁴¹

Alterstager (fig. 40), o. 1550, tidligst omtalt af biskop Jacob Madsen 1589.³ De 43 cm høje stager, der hver især hviler på tre siddende løvefigurer på firkantede fodstykker (fig. 100), har profileret fod med konkavt midtled, cylinderskaft med to skafringe og profileret lyseskål, der spejler foden. Lysepig af jern. Nært beslægtede stager findes i flere kirker, bl.a. Måbjerg (DK Ringkøbing 1754).

Syvstager. 1) (Fig. 41), begyndelsen af 1900-tallet,¹⁴² 34 cm høj, med konkav fod med grave-rede ringe, balusterskaft med vaseled over tunget manchete og fligede arme med flade lyseskåle

Fig. 40-41. 40. Alterstager, o. 1550 (s. 4313). 41. Syvstager nr. 1, begyndelsen af 1900-tallet (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 40. *Altar candlesticks, c. 1550.* 41. *Seven-branched candelabrum no. 1, beginning of the 1900s.*

hvorover høje, vaseformede lyseholdere. Lignende stager findes i bl.a. Marstal (s. 1684) og Herup (DK Ringkøbing 3288). På alterbordet.

2-3) 1900-tallet, 39 cm høje, næsten svarende til nr. 1. Stagerne står på skabene på hver side af orglet.

Andre stager. To nyere stager, 42 cm høje, med klokkeformet fod, fladt, gennembrudt skaft og tre vaseformede lyseholdere. Stagerne står på to høje, trebenede stativer af støbejern på hver side af alteret.

†*Messehagel*, omtalt 1862, af rødt silkefløj med kors af guldgalonier.⁹⁴ 1877 ønskedes den erstattet med en tilsvarende.³⁶

Alterskranke (jf. fig. 32), 1943, tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen, udført af kunstsmed Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.¹⁴³ Den hesteskoformede skranke af smedejern på postament af træ består af 10 spinkle balustre med højovale, ottesidede midtled hvorover en buefrise ledsaget

af små kugleled. Balustrene har tovsnoet vulst foroven og afsluttes over håndlisten af en knap; mod sydøst er et mesterstempel på håndlistens overside. Knæfaldet er muret af røde, kantsatte teglsten med løse hynder af mørkviolet uld.

†*Alterskranke* (jf. fig. 30), antagelig 1800-tallet, af træ, hesteskoformet, bestående af drejede, kegleformede balustre under en profileret håndliste. I 1820'erne var knæfaldet (dette?) brøstfældigt og skulle repareres og forsynes med puder.³⁵ 1862 blev omfanget ved inderkanten målt til 13,25 alen (ca. 8,3 m), og der var plads til 19 altergæster.²⁹ 1885 skulle knæfaldet gøres bredere og have nyt betræk;³⁶ 1894 blev det betrukket med fløj.³⁶

Døbefont (fig. 42-48), romansk, med fod og kumme af henholdsvis rød og grå granit, 85 cm høj; kummens diameter er 77 cm. Ved gulvet og mellem foden og kummen er en bred fuge af grå cement. Såvel foden som kummen har rig udsmykning i højt relief.

Foden er en uregelmæssig pyramidestub med en tovsnoet vulst foroven, som danner overgang til et kort cylinderskaft. På fladen er kampscener med mænd og løver. De to mænd ligger på ryggen med hovedet bøjet bagover og har hver en løve over sig, der bider dem i brystet. Mændene er klædt i knælange kofter. Den ene, på den sydvendte side (fig. 43), griber med højre arm om løvens hals og har i venstre hånd et stort sværd, som han stikker i dens hoved. Løven er vist stående (på den østvendte side, fig. 44) med halen lagt hen over ryggen. Den anden mand, på den vestvendte side (fig. 45), har slået begge arme om løvens hals; af denne løve er kun hovedet udhugget. Begge løvers ører bryder den tovsnoede vulst, som afgrænser foden opadtil. Fladen mod væggen er uden dekoration.

Kummen har foroven og forneden et bånd med cirkelornamenter, og på kummens underside er hængetunger mellem tovsnoede vulster. Fladen mellem båndene er prydet med bladværk og figurer, hvis hoveder og fødder bryder båndene. På den sydvendte side (fig. 46) er Kristus som verdenshersker (*Majestas Domini*), siddende på en tronstol. Han er klædt i en lang kjortel og har korsglorie om hovedet, højre hånd er løftet

Fig. 42. Døbefont, romansk (s. 4314). Foto Arnold Mikelsen 2024. – *Font, Romanesque.*

til velsignelse, og i venstre holder han vistnok en bog. Han flankeres af palmer med volutoprullede bladender. På den østvendte side (fig. 47) er en uidentificeret helgen, siddende i samme positur som Kristus med glorie om hovedet, højre hånd løftet til velsignelse og en bog(?) i venstre, antagelig Paulus.¹⁴⁴ På den vestvendte side (fig. 48) er Peter, siddende som de andre og med en stor nøgle over venstre skulder. Den nordvendte flade mod væggen udfyldes af rankeslyng.

I bibelsk sammenhæng kan løven ikke entydigt tolkes som god eller ond.¹⁴⁵ Men i lighed med fremstillingen på fonten i Sønder Broby skal de bidende løver på fontefoden i Hillerslev formentlig opfattes som dåbens og livets vogtere og som et billede på den sejrende kristendom (Åb. 5,5), der overvinder det onde, repræsenteret af de to liggende mænd.¹⁴⁶ Palmerne og rankeslyng

mellem Kristus og helgenfigurerne må opfattes som henholdsvis livstræer og paradigrønt.¹⁴⁷ Samlet set synes ikonografien som i Sønder Broby at fremstille kampen mod synden på fontefoden over for dåbens løfte om frelse, der er illustreret på kummen.

På kummens flade overside er sekundært boret to modstående huller, og under dem, lige under cirkelbåndet, er to tilsvarende huller. Alle fire huller er nu udfyldt med bly. De stammer sandsynligvis fra en lukkemekanisme, der har fastholdt et *†fontelåg*. På foden og skaftet er rester af mørkegrå, lysegrå og grøn farve og på kummen af grå, rødbrun og okkergul farve; endvidere ses en smule forgyldning på Kristi glorie. Indvendig er kummen okkermalet. 1882 skulle fonten renses for oliemaling,⁷⁹ og 1912 blev den vasket af med stærk sæbelud, hvorefter den præsenterede

Fig. 43–45. Detaljer på foden af den romanske døbefont (s. 4314). 43. Sydside. 44. Østside. 45. Vestside. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Details of the foot of the Romanesque font. 43. South side. 44. East side. 45. West side.*

Fig. 46–48. Detaljer på kummen af den romanske døbefont (s. 4314). 46. Sydside. 47. Østside. 48. Vestside. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Details of the basin of Romanesque font. 46. South side. 47. East side. 48. West side.*

sig 'meget smukt'; samtidig blev den flyttet ud fra væggen.²⁴

Fonten tilhører en gruppe midtfynske fonte, kendetegnet ved deres rige udsmykning med fortællende, figurlig skulptur (Mackeprangs type V b).¹⁴⁸ Den er tilskrevet stenhuggeren Hvicmanne eller hans værksted efter den signerede, men stærkt ophuggede font i Åstrup (s. 3114).¹⁴⁹ Til samme gruppe hører fontene i Sønder Broby (s. 4151), Næsbyhoved-Broby og Søndersø (DK Odense 2710 og 6271) samt Rørup (Odense Amt), der har samme fremstilling af den tronende, velsignende Kristus; i Søndersø ligeledes flankeret af Peter med nøglen og en attributløs apostel.¹⁵⁰ Løver optræder også på alle de nævnte fonte, og i Næsbyhoved-Broby og Rørup i samme positur som i Hillerslev.¹⁵¹

1589 stod fonten i tårnet,³ senere i andet fags nordøsthjørne (jf. fig. 20a), hvorfra den 1943 blev flyttet mod nordøst og indmuret i gulvet i nord-siden ved pillen mellem første og andet fag.

Dåbsfad (fig. 50), 1500-tallet, udført i Nürnberg, 55 cm i diameter, stærkt udpudset. I bunden er en drevet fremstilling af Syndefaldet omkranset af et bånd med drevne majuskler og uden om dette en bort af stemplede blade.¹⁵² På fanen er to stemplede borter med henholdsvis rosetter og liljer. Ved fanens yderkant er sekundært tilføjet graverede våbenskjolde for Gøye (udpudset) og Krafse ledsaget af initialer, henholdsvis »MG« for Mogens Gøye til Gunderslevholm på Sydsjælland (†1615) og »HK« for Hilleborg Krafse (†efter 1627), som tidligere må have ejet fadet (fig. 51 og

Fig. 49-50. 49. Dåbskande, o. 1850-70 (s. 4317). 50. Dåbsfad, 1500-tallet (s. 4316). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 49. Baptismal jug, c. 1850-70. 50. Baptismal dish, 1500s.

101).¹⁵³ Modstående er et graveret monogram for et senere ejerpar bestående af et sammenskrevet »TS« omgivet af bogstaverne »KPD« (fig. 52 og 101).¹⁵⁴ Under bunden er flere reparationer med tin.

Fadet er af en ofte forekommende type, se f.eks. dåbsfadene i Nørre Broby (s. 4048) og Lunde (DK Odense 5059). Det er uvist, hvornår det er kommet til kirken.

Dåbskande (fig. 49), o. 1850-70, antagelig udført af Niels Frederik Ebbesen Sørensen, Odense. Af tin, 27 cm høj, med urneformet korpus, svungen hank og let kuplet låg med profileret knop. Under bunden er et stempel med Odenses bymærke, en lilje. Tilsvarende kander findes i mange kirker, bl.a. Herringe og Vejle (s. 3580 og 3952).

†Korgitter, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen (»Traller«) (jf. †prædikestol ndf.).³

Fig. 51-52. Detaljer af dåbsfad. 51. Våbenskjolde for Mogens Gøye og Hilleborg Krafse. 52. Monogram for et uidentificeret ægtepar, »TS« og »KPD« (s. 4316). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Details of baptismal dish. 51. Coats of arms of Mogens Gøye and Hilleborg Krafse. 52. Monogram of an unidentified couple, »TS« and »KPD«.

Fig. 53. Våbenskjolde og initialer for Erik Qvitzow og Anne Krabbe samt årstallet »1639«. Detalje af prædikestol (s. 4318). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coats of arms and initials of Erik Qvitzow and Anne Krabbe with the date »1639«.* Detail of pulpit.

En *†korskranke* (jf. fig. 30) fra slutningen af 1800-tallet, af træ, var opsat midt i andet fag med indgang til koret midt for, flankeret af en kraftig, kanneleret søjle kronet af en vase. Skranken blev nedtaget 1943.

Prædikestol (fig. 53–58), 1639, skænket af Erik Qvitzow, enkemand efter Anne Krabbe (†1638), bestående af en kurv med fire fag med relieffer mod kirkerummet hvilende på en samtidig bæresøjle samt en opgang fra 1943. Donationen skal antagelig ses i sammenhæng med Erik Qvitzows tilsagn om korntienden 1638 (s. 4218) og hustruens død samme år. Prædikestolen er nært beslægtet med prædikestolen i Diernæs og må tilskrives samme billedskærer (jf. ndf.).

Kurvens storfelter flankeres på hjørnerne af kvindelige, joniske hermer med langt, bølget

hår, armene foran livet og et klæde draperet over højre skulder. På skafterne er beslagværk med frugtklaser ophængt i bånd med kvaster. De to hermefigurer ved henholdsvis opgangen og syd-væggen er gennemskåret lodret, så kun omtrent halvdelen af hver er bevaret. På hjørnet mellem andet og tredje fag findes i stedet for hermefigurer våbenskjolde for Qvitzow og Krabbe ledsaget af initialerne »EQ« og »AK« for Erik Qvitzow og Anne Krabbe samt årstallet »1639« (fig. 53);¹⁵⁵ under skjoldene er båndophængte frugtklaser. Postamentfelterne, der adskilles af pyramidebasser, har bruskværkskartoucher med en firbladet blomst mellem hvirvelrosetter, mens frisefelterne har indskrift med versaler: »Gvdsord/ bliver/ evindel/ lig Esa: 4 (Es. 40,8)«; mellem disse felter er englehoveder (hovedet ved opgangen mangler). Kronlisten har æggestav, og kurven afsluttes foroven af en nyere dæklade.

Storfelternes relieffer viser dydefigurer under arkader med profilerede bueslag med dukatmønster og æggestav hvilende på pilastre med beslagværk og rosetter; i sviklerne er rulleværk med rosetbeslag. Dyderne, der er udført efter stikforlæg af Jacob Matham efter Hendrick Goltzius,¹⁵⁶ står barfodede på et lille jordsmon og er klædt i draperede kjoler med bånd i livet. Under hvert motiv er en rulleværkskartouche med skriftfelt med indskrift med reliefversaler, der betegner relieffet ovenover. Regnet fra opgangen ses: 1) (Fig. 55), *Troen*, i trekvartprofil, med et stort kors i højre hånd og en opslået bog i venstre. I baggrunden til højre et lille træ. Indskrift (plattysk): »De Glow« (*Troen*). 2) (Fig. 56), *Retfærdigheden*, vist frontalt, med et løftet sværd i højre hånd og en vægt i venstre. Indskrift på latin: »Ivstitia« (*Retfærdighed*). 3) (Fig. 57), *Kærligheden*, vist frontalt, med et diende spædbarn på venstre arm og højre hånd hvilende på hovedet af et lille barn, der står ved hendes side; bag barnet er to små træer. Indskrift på latin: »Charitas« (*Kærlighed*). 4) (Fig. 58), *Klogskaben*, i trekvartprofil, med en tohovedet slange

Fig. 54. Prædikestol, 1639, skænket af Erik Qvitzow (s. 4318). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Pulpit, 1639, donated by Erik Qvitzow.*

Fig. 55–56. Detaljer af prædikestol. 55. Troen (s. 4318). 56. Retfærdigheden (s. 4318). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Details of pulpit. 55. Faith. 56. Justice.

snoet om højre arm (det ene hoved er afbrækket). Ved hendes højre side er en byport med tårn. Indskrift på dansk: »Forsigtighed«.¹⁵⁷

Bæresøjlen (jf. fig. 54), 75 cm høj, er en mandlig, jonisk herme med håret arrangeret i to spiraloprullede krøller på hver side af hovedet, kraftig moustache og langt, bølgende hageskæg, der hænger ned foran brystet. De bøjede arme ligger tæt ind til kroppen med hænderne om den runde mave. Figuren hviler på et nyere, profileret postament.

Opgangen, fra 1943, er en kvartsvingstrappe med høje, glatte vanger af egetræslaminatplader.¹¹⁸

Staffering. Prædikestolen står i bejdset eg med forgyldte, sorte og grå detaljer, våbenskjoldene er i de heraldiske rød-hvide farver, og indskrifterne forgyldte på sort bund. Bæresøjlen og opgangen er egetræsådrede. Eventuelle ældre *†*stafferinger er helt ukendte, og det er sandsynligt, at stolen oprindeligt kun har haft en sparsom snedkerstaffering med enkelte farvelagte eller forgyldte de-

taljer.¹¹⁸ O. 1830 var stolen ikke malet.¹⁵³ 1925 beskrives den som afrenset og lakeret.⁹⁰

Som nævnt ovenfor er prædikestolen i hele sin komposition særdeles tæt beslægtet med den få år yngre prædikestol i Diernæs (dateret 1642, s. 2974), og de to stole er sandsynligvis udført af samme mester. Blandt fællestrækkene må særligt fremhæves den næsten identiske udformning af storfelternes arkader med ledsagende indskriftkartoucher og af kartoucherne i postamentfelterne, ligesom dydefigurerne i Diernæstolens storfelter er udført efter samme forlæg som i Hillerslev.¹⁵⁸

Istandsættelser og opsætning. Prædikestolen var oprindeligt opsat i nordsiden i tredje fag.¹⁵⁹ 1669 blev en tømrer betalt 1½ mark for arbejde på den; det kunne være opsætning af det året før indkøbte timeglas (jf. ndf.).²⁷ I anden halvdel af 1800-tallet blev prædikestolen flyttet til sydsiden, hvor den blev opsat på vestsiden af pillen mellem andet og tredje fag (jf. fig. 30). Måske i sammenhæng hermed ønskedes 1864 et gelænder anbragt ved

Fig. 57-58. Detaljer af prædikestol. 57. Kærligheden (s. 4318). 58. Klogskaben (s. 4318). Foto Arnold Mikkelson 2024. – Details of pulpit. 57. Charity. 58. Prudence.

trappen til den,³⁶ og en *†opgang* med rundbuede gennembrydninger (jf. fig. 30) kan være tilkommet på denne tid. 1943 blev prædikestolen flyttet et fag mod øst til sin nuværende placering ved vestsiden af pillen mellem første og andet fag og forsynet med den nuværende opgang.⁹⁰ Kurvens dækplade er fornyet 2003,¹⁶⁰ og også den afsluttende fodliste er fornyet, måske samtidig.

†Prædikestol, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen: »Prædikestoel offuer for Choret oc Traller«; sandsynligvis en *lektorieprædikestol* opsat i forbindelse med et pulpitur tværs over koret oven over *†korgitteret* (ovf.). Sandsynligvis nedtaget ved tilkomsten af den nuværende prædikestol 1639.

†Timeglas, erhvervet 1668 for 1 mark 8 skilling,²⁷ til opsætning på eller ved *†prædikestolen*.

Stolestader (jf. fig. 31 og 63), 1943,²⁴ udført efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen. De 111 cm høje gavle mod midtergangen har stiliseret pilasterudsmykning og afsluttes af en profileret trekantgavl, mens gavlene mod væggene har

vandret afdækning. Stolene er forsynet med udtræksæde, der giver sig til kende ved en rundstav med forskellig ornamentik på gavlen (fig. 102). Ryglænene, der er genanvendt fra *†stolestader* nr. 2,⁹⁰ har rektangulære fyldinger. To *paneler* fra 1600-tallet¹¹⁸ med profilerede fyldinger og bufrise flankerer udgangen til våbenhuset; de kan være genanvendt fra *†stolestader* nr. 1 og indgik også i *†stolestader* nr. 2 (jf. fig. 30).

Stolestaderne er formentlig 2003 malet violette med grå gavlfelter og delvist forgyldte profiler; på sæderne er gule hynder. Tidligere var de rød-malede. Stolene er opstillet med 23 stole i nordrækken og 19 i sydrækken.

†Stolestader. 1) Uvis datering, tidligst omtalt 1667, da otte helt forfaldne mandstole blev repareret med søm og lægter for 5½ mark.¹⁶¹ 1701 manglede fire stole deres dør.³⁴ Kvindestolene i vestenden var uden rygstød; 1803 skulle de af samme grund forsynes med 'gelænder', vel et simpelt ryglæn, men året efter var det endnu ikke

Fig. 59. Præstestol, formentlig slutningen af 1800-tallet (s. 4322). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Priest's chair, presumably from the end of the 1800s.*

sket.²⁹ 1824 manglede to af stolene deres dør,³⁵ og 1835 ønskedes stolenes 'forklædning' (forpæneler?) afskåret.³⁵ 1828 blev pladserne i stolestaderne fordelt på ny.²⁹ De forreste stole gik til beboerne på 'hovedgårdene, møller og andre større gårde, som i almindelighed har beboere uden for bondestanden', og resten blev fordelt efter hartkornets størrelse; dog skulle hospitalets beboere (s. 4284) have pladser nær prædikestolen. Der var 29 mandsstole i nordsiden og 30 kvindestole i sydsiden. Endvidere var der 26 mandsstole på pulpituret; heraf forsvandt de 11 østligste 1838, da pulpituret blev afkortet (jf. ndf.).¹⁶² 1861–62 blev stolestaderne erstattet af nr. 2.

2) (Jf. fig. 30), 1861–62.³⁶ Stolene havde fyldingsgavle med pyramideafdækning mod midtergangen, buet armlæn og ben samt fyldingsryglæn, svarende til stolecavlene i Sønder Broby (s. 4157) og Øster Hæsing (s. 4236). De 26 mandsstole i

syd og 28 kvindestole i nord var henholdsvis 3 og 4 alen lange.²⁹ 1873 skulle flere af stolene under pulpituret, dvs. i nordsiden, repareres,⁷⁹ 1884 blev stoleværket egetræsmalet,¹⁶³ og 1892 blev de smalleste sæder gjort bredere.³⁶ 1943 blev stolene erstattet af de nuværende.

Præstestol (fig. 59), formentlig slutningen af 1800-tallet. Den særdeles rigt udskårne armstol i historiserende stil har snoede opstandere, ben og tværstivere mellem firkantede led med rosetter, og armlænene er svungne med volutafslutning. Ryggen indrammes af gennembrudte akantus-ranker og kronet af en vaseopsats flankeret af putti, og en bred tværstiver mellem forbenene har tilsvarende udsmykning. Selve stolen er egetræsådet, og ryggen oval og sædet har rørflet. Stolen står i korets nordøsthjørne.

Fig. 60. Pengeblok, antageligt 1700-tallet (s. 4323). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Poor box, presumably from the 1700s.*

Fig. 61. Pengetavle, 1800-tallet (s. 4323). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Collection tray, 1800s.*

†*Præste- og degnestole.* 1) Omtalt 1836, da de var brøstfældige, men dog, ifølge kirkeejeren, 'anstændige'. Han lovede samtidig, at de ville blive fornyet ved den kommende hovedreparation.⁹² Stolene stod sandsynligvis på hver sin side af alteret.

2) Formentlig 1836/37 (jf. ovf.). 1853 skulle præstestolen forsynes med gardiner.³⁶

3) 1894, indrettet på hver side af alteret med adgang gennem åbningerne i †panelvæggene (jf. s. 4309).³⁶

Fire †*brudestole* skulle anskaffes 1966.²⁴

Seks *løse stole*, 1991, Kaare Klints Kirkestol, af eg med flettet sæde. Den ene står i koret ved døbefonten, de øvrige ved orglet.

Bænke, muligvis 1872,¹⁶⁴ fire gråmalede bænke i våbenhuset (jf. fig. 18).

Pengeblok (fig. 60), antagelig 1700-tallet, af eg, jernbeslået, 92 cm høj. Blokken har glat skaft over postament med skråkant, og det fremspringende hus har hulkelfprofil forneden og fladt, jerndækket låg med pengerille. Det er beslået med fire omløbende bånd, hvoraf de to er hængslet over forsidenes låge og lukket med overfaldslukker med to samtidige taskelåse. Lågen er yderligere sikret med en jernplade med lås. Blokken er ege-træsådet med sorte beslag. En næsten tilsvarende blok findes i Nørre Broby (s. 4056). Blokken står ved udgangen til våbenhuset.

Pengebøsse, o. 1950, af messing, 31 cm høj. Bøssen er konisk med flad bagside og let kuplet låg

med pengetragt, der lukkes over øsken. Ved lågets bagkant er en rektangulær plade med næsten udviskede spor af indskrift med sort skriveskrift: »Til Kirkens ...«. Bøssen har hængt på væggen og opbevares ved kirken.

To †*pengebøsser*, o. 1850.²⁹ Af blik, firkantede, med låge i forsiden med overfaldslukke og hængelås samt stor pengetragt øverst. Bøsserne var fastgjort til stolestaderne ved udgangen til våbenhuset (jf. fig. 30).

Pengetavle (fig. 61), 1800-tallet, af eg, med drejet skaft med dråbeformet håndgreb, svejftet rygbræt og rektangulær skuffe, delvist dækket af en plade. Bejdset med rødbrun farve.

Dørfløje. Udvendige. 1) (Fig. 62), 1943, en fladbu-et, grønmalet dobbeltfløj med beslag af sortmalet smedejern, udført i Hudevad Smedje efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen.¹⁶⁵ Hver fløj er samlet af tre lodrette egebrædder med vandrette fyrretræsrevler og har på indersiden ramme profiler, der illuderer fyldinger.¹⁶⁶ Fra gangjernene, der ender i en liljekontur, udgår fligede

Fig. 62. Udvendig dørfløj nr. 1, 1943, i indgangen i våbenhuset, tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen med beslag udført i Hudevad Smedje (s. 4323). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *External door wing no. 1, 1943, in the entrance to the porch, designed by Ejnar Mindedal Rasmussen with mountings made in Hudevad Smedje.*

ornamenter. Udvendig er to s-svungne dørgreb med roset på firkantede langskilte; indvendig er et tilsvarende greb og en spiralsnoet dørholder med liljebeslag. I indgangen i våbenhuset.

2) 1900-tallet, fladbuet, af lodrette profilerede brædder. Grønmalet med gangjern med skrårifling af sortmalet smedjern samt stalddørslukke. I trappehuset.

Indvendig dørføj (jf. fig. 18), 1943, efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen, gråmalet dobbeltføj med fire profilerede fyldinger på hver fløj og dør-greb af sortmalet smedjern svarende til udvendig dørføj nr. 1 ovf.¹⁶⁷ Mellem våbenhuset og skibet.

†*Dørføje. Udvendige.* 1) Senmiddelalderlig, omtalt 1755, med indskrift 'udarbejdet i jern': »help Maria«. ¹⁶⁸ Døren sad som indgangsdør i våbenhuset. Antagelig kasseret i første halvdel af 1800-tallet.

2) (Jf. fig. 90), o. 1860, flammet dobbeltføj med kraftige gangjern hvorover et fladbuet vindue. I våbenhuset.³⁶

†*Pulpiturer.* 1) 1600-tallet, opsat foran nordvæggen over kvindestolene og strækkende sig fra skibets vestende til prædikestolen i tredje fag, som det næsten stødte på (jf. s. 4320). Pulpituret var møbleret med stole. 1838 blev det afkortet, så det derefter málte godt 10 m, hvorved de 11 østligste stole forsvandt.¹⁶⁹ Formentlig samtidig blev de oprindelige bærepiller af træ erstattet af jernstænger,²⁹ hvis antal 1891 og igen 1907 skulle forøges.⁸⁰ Pulpituret blev nedtaget 1910.⁸⁷

2) 1910, opført til torgel nr. 1 foran skibets vestvæg af tømrermester Johannes Jørgensen, Nybølle, malet af malermester P. Chr. Broholm sammesteds og forsynet med årstallet »1910«. ²⁴ Pulpituret blev nedtaget 1943.

Fig. 63. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Interior looking west.*

Orgel (jf. fig. 63), 1986, med 11 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Gedaktfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III. Svelleværk: Gedakt 8', Kobbelfløjte 4', It. Principal 2', Sesquialtera II. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang: C-g³. Pedalomfang C-f¹. Koblinger: H+S, P+H, P+S. Orglet er tegnet af Lars Mindedal. Det er placeret på gulvet i skibets vestende med østvendt facade og spillebord. Facaden er malet olivengrøn og grå.

†*Orgel*, 1910,¹¹⁴ med fem stemmer, ét manual. Bygget af Horsens Orgelbyggeri v. M. Sørensen. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Fugara 4', Fløjte 4'.¹⁷⁰ Oktavkobling, svelle. Orglet blev finansieret ved indsamling samt ved en donation fra Hillerslev Sangforening.²⁴ Oprindeligt opsat på et nyopført pulpitur ved vestvæggen (†nr. 2 ovf.), men 1943 flyttet til gulv i vest, og året efter, 1944, ombygget og udvidet af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens, i samarbejde med Eggert Froberg, Odense. Disposition 1944: Manual (C-f³): Principal 8', Gedakt 8', Fugara 8', Oktav 4', Gedaktfløjte 4', Quint 2²/₃, Fløjte 2', Mixtur IV. Pedal (C-d¹): Subbas 16'. Pedalkobling. Svelle for hele orglet, dog ikke Principal 8', Oktav 4' og Quint 2²/₃. Orglet blev samtidig forsynet med ny facade med klingende piber af sølvbronzeret zink. Østvendt facade og spillebord mod nord. Pneumatisk aktion, bælgventilvindlade.¹⁷¹

Fire *salmenummertavler* (fig. 64), o. 1775-1800, af fyrretræ, 134×66 cm, svarende til salmenummertavlerne i Øster Hæsing (s. 4242) med kaneleret ramme og svejftet trekantgavl kantet med gennembrudt rankeslyng. Tavlerne har stifter til hængecifre (af messing); endvidere spor efter flister til fastholdelse af nummerbrikker (jf. fig. 30).²⁹ Tavlerne er sortmalede med forgyldte detaljer og grågrønt rankeslyng; de har tidligere været malet røde.

Præsterækketavler. 1) (Jf. fig. 18), 1912, malet og skænket af sognepræst Gustav Frederik Peter Hans Schovsbo.²⁴ Af træ, 98×124 cm, med hulkprofilert ramme. Rammen er sortmalet med marmoreret og grøn profil, selve tavlen er sort

Fig. 64. Salmenummertavle, o. 1775-1800 (s. 4325). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Hymn board*, c. 1775-1800.

med indskrift med skriveskrift, henholdsvis med hvidt (præster i Hillerslev Pastorat), rødt (præster i Øster Hæsing-Hillerslev Pastorat) og grønt (præster i Hillerslev-Øster Hæsing Pastorat og i Espe-Vantinge-Hillerslev Pastorat). Forneden på tavlen er indskrift om de skiftende anneksforhold (jf. s. 4282). Under bemalingen er spor af ældre indskrift, vistnok svarende til den nuværende. Tavlen hænger på våbenhusets nordvæg, vest for døren.

2) (Jf. fig. 18), o. 2010, af træ med profileret ramme. Tavlen er gråmalet med indskrift med grå versaler. Den hænger på våbenhusets vestvæg.

Maleri (fig. 65), 1925, portræt af sognepræst og salmedigter Hans Agerbek (†1869), malet af Stefan Viggo Pedersen og signeret i nederste højre hjørne med sort »S V P. -25«.¹⁷² Olie på lærred, 92×76 cm (lysmål 80×63 cm), i profileret, for-

Fig. 65. Portræt af sognepræst Hans Agerbek, malet af Stefan Viggo Pedersen 1925 (s. 4325). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Portrait of the parson Hans Agerbæk, painted by Stefan Viggo Pedersen, 1925.*

gyldt ramme. Agerbek er vist i frøperspektiv siddende på en stol. Han er klædt i brunt, og baggrunden er lyseblå. Maleriet er udført efter et fotografi fra 1865/69.¹⁷³ Det hang oprindeligt på nordvæggen i tredje fag (jf. fig. 29). Formentlig 1973 blev det flyttet til sjette fag.²⁴

Skulptur (jf. fig. 15), 1917, *Kristus som den gode hyrde*, skænket af proprietær Henry Smidt, Nybøllegård.²⁴ Af gips, 53 cm høj. Kristus er vist stående med et lam på højre arm, hyrdestaven i venstre hånd og et får ved venstre side på et lavt, hulkelfileret postament med indskrift med fordybede versaler: »Den gode hyrde«. Fårets ene ben er beskadiget. Skulpturen står i en niche i nordvæggen over for indgangen.

To *lysekrone* (fig. 67), 1947–48, er anskaffet fra smedemester Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.¹⁷⁴ Kronerne, af guldbronzeret smedjern, er udført i en skønvirkeinspireret stil med rig brug af flade, udhamrede kronblade. Hver krone har 12 s-svungne arme med bladled omkring en snoet vulst, liljer i de indre slyng og lysholder

(til elektrisk pære) udformet som en bladmanchet. Armene er fordelt i to kranser med otte i den nedre og fire i den øvre. Stammen har ottekantede led vekslende med kugleled sammensat af kronblade, og den afsluttes forneden af en hængekugle med tovsnoet profil samt bladknop, foroven af en ophængsring med en siddende ørn med løftede vinger. Kronerne er ophængt i jernstænger med forgyldte kugler og bladroset øverst. Midt på stængerne er fire prydvinger anbragt vinkelret på hinanden; de er oprullet i volutter og har liljer i de indre slyng. Kronerne hænger i tredje og femte fag.

†*Lysekrone* (jf. fig. 99), formentlig en barokkopi fra o. 1900, med 12 s-svungne arme og balusterstamme afsluttet af en stor hængekugle med profileret knop.²⁴

Ni trearmede *lampetter* (jf. fig. 96), moderne barokkopier, er ophængt i skibet.

Fig. 66. Jordpåkastelsesspade, 1804, skænket af sognepræst Zeuthen Euler Svitzer (s. 4327). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Funeral shovel, 1804, donated by the parson Zeuthen Euler Svitzer.*

Fig. 67. Lysekroner, 1947–48, anskaffet fra smedemester Hans Rasmussen, Hudevad Smedje (s. 4326). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Chandelier, 1947-48, acquired from the master smith Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.*

Jordpåkastelssespade (fig. 66), 1804, skænket af sognepræst Zeuthen Euler Svitser. Den 87 cm lange spade har drejet skaft af sortmalet træ med flade kugleled og profileret håndgreb. Bladet er af jern og har indskrift med fordybede versaler: »Z.E.S. P.L. 1804« (Zeuthen Euler Svitser pastor loci (stedets præst) 1804). Endvidere er der et cirkulært mærke med bogstaverne »ELS«, formentlig for smed Erik Larsen, Øster Hæsing. ¹⁷² En næsten tilsvarende spade findes i Vester Hæsing (s. 4394).

Klokke (fig. 68), 1639, støbt af Baltzer Melchior, Flensborg, og bekostet af Erik Qvitzow til Gelskov, enkemand efter Anne Krabbe, og Rigborg Brockenhuus på Nybøllegård. 98 cm i diameter. Alle indskrifter står med reliefversaler, og som skille tegn er overalt anvendt rosetter. Klokken har om

halsen en buefrise ledsaget af bladværk og kuglestav, og derunder er indskrift mellem tredobbelte profillinjer: »Qvvm trahor voco vos ad verba vitæ. Balthazar Melchior me fecit. Flensbvirgi anno Domini 1639« (Når jeg trækkes, kalder jeg jer til livets ord. Balthazar Melchior skabte mig. Flensborg, det Herrens år 1639). ¹⁷⁵ På den ene side af legemet er to våbenskjolde for Qvitzow og Krabbe og derunder indskrift: »Eric Qvitzow E(riksen) Ane Krabe M(ogensdatter)« (fig. 103). På den modsatte side er et våbenskjold for Brockenhuus og derunder navnet: »Rigbore Brockenhuus« (fig. 104). Ved overgangen til slagringen er fem profillinjer. Hankene er prydet med langskæggede mandsmasker.

Samme klokkestøber har udført klokker til adskillige fynske og sønderjyske kirker: i 1639 således også til Dreslette (Odense Amt), Sandholts

Fig. 68. Klokke, 1639, støbt af Baltzer Melchior, Flensborg, og bekostet af Erik Qvitzow til Gelskov og Rigborg Brockenhuus på Nybøllegård (s. 4327). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Bell, 1639, cast by Baltzer Melchior, Flensborg, and paid for by Erik Qvitzow of Gelskov and Rigborg Brockenhuus at Nybøllegård.

Lyndelse og Lyø; senere bl.a. til Ulbølle (1652, s. 3239) og Svendborg Vor Frue (1656, s. 368). Klokken hænger i en vuggebom fra 1938.²⁶

En lille *klokke fra 1644, der 1961 blev erhvervet fra Gelskov til Museum Odense, stammer med al sandsynlighed fra Vissenbjerg Kirke og har næppe, som det ifølge mundtlig overle-

vering skulle være tilfældet, forbindelse til Hillerslev Kirke (jf. *DK Odense* 3407).¹⁷⁶

†*Klokker*. 1) Ved klokkeskatten 1528-29 afleverede kirken en klokke på 528 kg.¹⁷⁷ 2-3) Kun omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen.³ En eller begge klokker kan have indgået i støbningen af den nuværende klokke.

GRAVMINDER

I kirken findes to mindetavler fra 1900-tallet. Tårnrummet er formentlig 1783 indrettet til gravkapel for familien Schaffalitzky de Muckadell. Det rummer ni kister.

Mindetavler. 1) (Fig. 69), begyndelsen af 1900-tallet, over Carl Christian Schaffalitzky de Muckadell, kammerjunker, premierløjtnant ved sjette dragonregiment, *13. okt. 1808 på Arreskov, †1. okt. 1844 i Odense, og hustru Elise E. E. C. S. L. (Elisa Ernestine Erminie Charlotte Sibille Lucie) Schaffalitzky de Muckadell, f. Dal Borgo di Primo, priorinde i Odense adelige jomfrukloster i 35 år, *5. febr. 1814 i København, †8. dec. 1891 i Odense, samt Emil Erik Schaffalitzky de Muckadell, kammerherre, oberstløjtnant, chef for anden

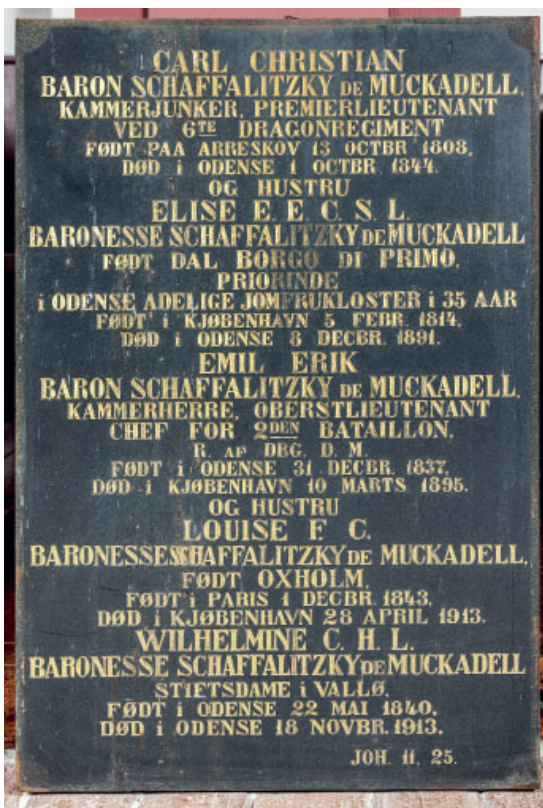

Fig. 69. Mindetavle nr. 1, begyndelsen af 1900-tallet, over medlemmer af familien Schaffalitzky de Muckadell (s. 4329). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Memorial tablet no. 1, beginning of the 1900s, of members of the Schaffalitzky de Muckadell family.*

Fig. 70. Mindetavle nr. 2, o. 1947, over politibetjent Ernst Peder Sophus Madsen (†1945) (s. 4329). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Memorial tablet no. 2, c. 1947, of police officer Ernst Peder Sophus Madsen (†1945).*

bataljon, Ridder af Dannebrog, Dannebrogsmænd, *31. dec. 1837 i Odense, †10. marts 1895 i København, og hustru Louise F. C. (Frederikke Caroline) Schaffalitzky¹⁷⁸ de Muckadell, f. Oxholm, *1. dec. 1843 i Paris, †28. april 1913 i København, og Wilhelmine C. H. L. (Charlotte Henriette Louise) Schaffalitzky de Muckadell, stiftsdame i Vallø, *22. maj 1840 i Odense, †18. nov. 1913 samme sted. Nederst er henvisning til et skriftsted (Joh. 11,25).

Tavle af sortmalet jern, 79×52 cm, med indskrift med fordybede versaler, udfyldt med guld. Hensat bag orglet.

2) (Fig. 70), o. 1947,¹⁷⁹ over Ernst Peder Sophus Madsen, politibetjent, *30. marts 1911 i Nybølle, †7. marts 1945 i (fangelejren) Mühlberg.

Tavle af rødlig kalksten, 46×67,5 cm, med indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort. Opsat på våbenhusets sydvæg, øst for døren.

†*Gravsten*, o. 1584, over Emmike Kaas, fynsk ritmester, †11. juli 1584 i Ystad (jf. †gravkrypt ndf.).¹⁸⁰

1830 skulle 'nogle sten' i kirken og våbenhuset borttages; måske †*gravsten*.³⁵

Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og hustru Berthe Kirstine Juel Reedtz' gravkapel (fig. 72), antagelig indrettet 1783 i tårnrummet og afskærmet mod kirken med et gitter af smedejern samt fyldingsdøre (nyere) (jf. også s. 4293).¹⁸¹ Kapellet rummer ni kister, heraf to barnekister. 1908 og igen i forbindelse med restaureringen i begyndelsen af 1940'erne fremsattes ønske om at

Fig. 71. Skjolde med våben og indskrift om oprettelsen af grevskabet Schaffalitzky de Muckadell. Detalje af smedejernsgitter for indgangen til Schaffalitzky de Muckadells kapel (s. 4330). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coats of arms and inscription about the establishment of the count's estate of Schaffalitzky de Muckadell. Detail of wrought-iron lattice covering the entrance to the Schaffalitzky de Muckadell chapel.*

etablere indgang til kirken gennem tårnrummet og i stedet indrette kapel i våbenhuset eller lade kisterne nedgrave, hvilket dog blev opgivet (jf. s. 4297).²⁴

Gitteret (fig. 71 og 105), 1783, af smedejern, består af en dobbelt dørfløj mellem faste sidestykker kronet af et rundbuet topstykke med våbenskjolde, alt spejlet om gitterets lodrette midterakse. Hver dørfløj er delt i et storfelt over et lavere postamentfelt. I storfelterne er tætstillede lodrette tremmer af fladjern, hvoraf de to midterste i hver fløj afsluttes af en gennembrudt spydspids. Mellem tremmerne er opsatser med flammespids. Lågerne er prydet med udvendig påsatte, flade bladranker, og på højre låge er en lås med rocailleornamenter, dækket af et blad. Postamentfelterne udfyldes af båndværk med volutoprullede bladender, og sidestykkerne har opstandere som

dørfløjene med udvendig påsat båndsløng, der foroven løber ud i akantusblade, under en rundbuet arkade. I topstykket er tre skjolde omgivet af slyngværk, hvoraf det midterste skjold er nærmest hjerteformet og indrammet af smågrene, mens de flankerende er ovale med tungede rammer.

Gitteret er sortmalet med forgyldte detaljer og våben i heraldiske farver. På det midterste skjold er Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadells våbenskjold med Dannebrogordenens kæde, omgivet af indskrift med forgyldt skriveskrift, der bevidner grevskabet Muckadells oprettelse: »Anno 1783 den 2den April har Hans Excellence Her Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, Hans Kongel(ige) Mayestets Ridder, Geheime-Raad og Cam(m)er-Herre, tillige med Sin Kiere Frue, Frue Birgita Kristina Juul Reedtz, oprettet af deris Fiire Samlede Godser

Arreschov, Gielskov, Brobygaard, og Ølstedgaard, Et Grevskab, Som Kaldis Grevskabet Muckadell«. På de flankerende skjolde er våbenskjolde i heraldiske farver for henholdsvis Berthe Kirstine Juel Reedtz og hendes første ægtemand, Erik Skeel von Holsten (jf. også kiste nr. 1 og 3 ndf.).

Dørfloj, antagelig o. 1900, gråmalet dobbeltfløj med tre profilerede fyldinger på hver fløj og messinggreb. I åbningen mellem tårnrummet og skibet.

Begravede (jf. kisteplader ndf.): Berthe Kirstine Juel †25. dec. 1790; Susanne Birgitte Sophie Schaffalitzky de Muckadell †22. marts 1796; Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell †26. febr. 1797; Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell †7. febr. 1833; Charlotte Amalie Schaffalitzky de Muckadell †27. april 1843; Preben Schaffalitzky de Muckadell †14. nov. 1843;¹⁸² hans bror Frederik Schaffalitzky de Muckadell †som barn;¹⁸² Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell †6. april 1858; Ludovica Augusta Juliane Schaffalitzky de Muckadell †25. maj 1868.

Kister. 1) (jf. fig. 73), o. 1790, over Birthe (Berthe) Kirstine Juul (Juel), f. Reedtz, grevinde og stifterinde af grevskabet Muckadell, *28. dec. 1739, 1° g.m. konferensråd og landsdommer Erich Scheel (Erik Skeel) von Holsten 26. jan. 1764, »hvis Død hun tidlig maadtte begræde« (jf. løs kisteplade nr. 2, s. 4338), 2° g.m. gehejmeråd, ridder og kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitzky greve af Muckadell 29. okt. 1773 (jf. nr. 3), »som utrøstelig beklager Tabet af/ En øm og kiærlig Egtefælle, En troefast Veninde/ Da Hun, alt for tidlig for Hans og Manges Ønsker/ forlod det Timelige den 25de December 1790«. Parret fik sammen en søn (jf. nr. 4) og en datter (løs kisteplade nr. 3, s. 4339), »af hvilke hun her savner, denne hisset favner«. Indskriften afsluttes af hædrende omtale.

Barokprofileret, trapezformet kiste af træ, 204×90/79 cm, 109/100 cm høj, betrukket med brunt skind og beslået med messingsøm i mønstre af rette og bølgede linjer samt romber, hjerter og

Fig. 72. Schaffalitzky de Muckadells gravkapel i tårnrummet, formentlig indrettet 1783, set mod øst (s. 4329). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The Schaffalitzky de Muckadell mortuary chapel in the tower interior, presumably furnished in 1783, looking east.*

rosetter. På lågets flade ligger en oval *kisteplade* (fig. 74) af messing med spor af forgyldning, 57×36 cm, med indskrift med graveret kursiv hvorover graveret alliancevåben med ordenskæde for greve Schaffalitzky de Muckadell og Reedtz. Pladen kantes foroven af festoner med graverede blade og blomster bundet med en sløjfe, forneden af en tunget bort med graveret akantus og småblade. Kisten står i sydrækken som den anden fra øst (jf. fig. 72).

2) (Jf. fig. 72), 1796, over Sussanne Birgithe (Susanne Birgitte) Sophie Schaffalitzky de Muckadell, f. Kaas, grevinde, *6. maj 1777, gift 5. juli 1794, †22. marts 1796, »Efterladende sig en Dybt sørgende Mand og Datter« (jf. nr. 4 og løs kisteplade nr. 4, s. 4339).

Kiste af sortnalet træ, trapezformet, 198×85/73 cm, 94/89 cm høj. Selve kisten er rektantet med

profileret fodliste, låget har konkave sider og flad overside med påsat fylding. På fladen er fastgjort en oval *kisteplade* (fig. 75) af messing, 50×28 cm, med indskrift med graveret skriveskrift under sammenstillede våbenskjolde med grevekrone for Schaffalitzky de Muckadell og Kaas samt spor af forgyldning. Pladen kantes af festoner med graveret bladornamentik bundet med en sløjfe foroven og af tilsvarende grene bundet med et bånd forneden. Kisten står som den vestligste i nordrækken.

3) (Jf. fig. 73), 1797, over Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, gehejmeråd, greve, ridder af Dannebrog, tildelt ordenen »L'union parfaite« (l'Union Parfaite), kammerherre, *5. nov. 1719, †26. febr. 1797. Han var gift tre gange: 1° g.m. frøken v. d. Lühe (Christiane Sophie von der Lühe), datter af overkammerjunker v. d.

Fig. 73. Kiste nr. 1 for Birthe Kirstine Juel (†1790) (th.) (s. 4331) og nr. 3 for gehejmeråd Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, (†1797) (s. 4332), stiftere af Grevskabet Muckadell. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Coffin no. 1 of Birthe Kirstine Juel (†1790) (right) and no. 3 of Geheimrat Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (†1797), founders of the Muckadell count's estate.

Fig. 74–75. 74. Kisteplade over stifterinde af Grevskabet Muckadell Birthe Kirstine Juel (†1790). Detalje af kiste nr. 1 (s. 4331). 75. Kisteplade over Susanne Birgitte Sophie Schaffalitzky de Muckadell (†1796). Detalje af kiste nr. 2 (s. 4332). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 74. Coffin plate of the foundress of the Muckadell count's estate, Birthe Kirstine Juel (†1790). Detail of coffin no. 1. 75. Coffin plate of Susanne Birgitte Sophie Schaffalitzky de Muckadell (†1796). Detail of coffin no. 2.

Lühe, med hvem han fik en datter, som blev g.m. gehejmekonferensråd Levetzau, ridder af Dannebrog, tildelt ordenen L'Union Parfaite, kammerherre, amtmand over Frederiksborg Amt. 2° g.m. enkefru generalinde Christiane Sophie de Windtz, f. Ernst, *1712, gift anden gang 27. juli 1769, †15. februar 1771 uden børn, »Den Salige eiede Herregaardene Broebygaard og Ølstedgaard«. 3° g.m. enkefru konferensrådinde Berthe Kirstine Juel Holsteen (Holsten), f. Reedtz, f. 28. dec. 1739, gift anden gang 29. okt. 1773, †25. dec. 1790 (jf. nr. 1), »Den Salige ejede Herregaardene Arreskov og Geldskov«. »Disse 4re Herregaarde Arreskov, Geldskov, Broebygaard og Ølstedgaard, som nu vare samlede, bleve d. 2den April 1783 med Kongelig allerhøjest Tilladelse op-

rettet til et Grevskab, under Navn: Grevskabet Muckadell«. I det tredje ægteskab fik han to børn, komtesse Kirstine (Christiane) Sophie Schaffalitzky de Muckadell, *29. febr. 1776, †19. maj 1783 (jf. løs kisteplade nr. 3, s. 4339), og »Den nu levende Grevskabets Besidder« Erich Scheel (Erik Skeel) Schaffalitzky de Muckadell (jf. nr. 4), »som med sin Afkom taknemmelig velsigner Deres Velgjører!«.

Barokprofileret, trapezformet kiste af træ, 206×87/76 cm, 110/100 cm høj, betrukket med brunt skind og beslæt med messingsøm i rette og bølgende linjer og på gavlene i hjerteform. På lågets flade overside ligger en oval kisteplade (fig. 76) af messing med spor af forgyldning, 51×32 cm, med indskrift med graveret skriveskrift hvorover

Fig. 76–77. 76. Kisteplade over gehejmeråd, stifter af grevskabet Muckadell Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (†1797). Detalje af kiste nr. 3 (s. 4332). 77. Kisteplade over kammerherre Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell (†1833). Detalje af kiste nr. 4 (s. 4334). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 76. Coffin plate of geheimrat and founder of the Muckadell count's estate, Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (†1797). Detail of coffin no. 3. 77. Coffin plate of chamberlain Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell (†1833). Detail of coffin no. 4.

afdødes våbenskjold med ordenskæde. Den kantes foroven af festoner med graverede blade og blomster bundet med en sløjfe og afsluttes for neden af en diminutiv guirlande. Kisten står som den østligste i sydrækken (jf. fig. 72).

4) (Jf. fig. 72), 1833, over Erik Scheel (Skeel) Schaffalitzky de Muckadell til grevskabet Muckadell, kammerherre, greve, *5. okt. 1774 på Arreskov, 1° g.m. Susanne Birgithe (Birgitte) Sophie Kaas, med hvem han havde en datter, der døde 1¼ år gammel (jf. nr. 2 og løs kisteplade nr. 4, s. 4339), 2° g.m. Charlotte Amalie komtesse Reventlow af Brahetrolleborg (jf. nr. 5), med hvem han havde fem sønner og to døtre, †7. febr. 1833 på Arreskov.

Kiste i empirestil af sortmalet træ, trapezformet, 214×96/87 cm, 122/111 cm høj. Selve kisten er halvcirkulær og indfattes ved enderne af

to bøjler, der hver løber ud i to udsavede ben med svejftet profil. Det høje, stærkt profilerede låg har nederst en profil med perlestav, de skrå sider er prydet af guirlander med kvaster, og det afsluttes foroven af et retkantet led med rombebort hvorover en halvcylinder med en halv strålesol i gavlfeltet. Midtpå er en retkantet konsol, hvor *kistepladen* (fig. 77) er fastgjort. Den er af messing med spor af forgyldning, oval, 38×27 cm, med indskrift med graveret antikva og versaler hvorover afdødes våben under grevekrone. Kisten står i nordrækken som den fjerde fra øst (jf. fig. 72).

5) (Jf. fig. 78), 1843, over Charlotte Amalie Schaffalitzky de Muckadell, f. komtesse Reventlow af Brahetrolleborg, grevinde, *3. juli 1780, g.m. kammerherre greve Erik Scheel Schaffa-

Fig. 78. Kisteplade over Charlotte Amalie Schaffalitzky de Muckadell (†1843). Detalje af kiste nr. 5 (s. 4334). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coffin plate of Charlotte Amalie Schaffalitzky de Muckadell (†1843). Detail of coffin no. 5.*

litzky de Muckadell (jf. nr. 4), mor til syv børn, hvoraf to døde før hende og fem endnu lever, †27. april 1843.

Kiste af sortmalet træ, 218×92/77 cm, 120/110 cm høj, svarende til nr. 4 og med tilsvarende kisteplade (fig. 78), der over indskriften har kronet alliancevåben for greve Schaffalitzky de Muckadell og greve Reventlow. Kisten står i nordrækken som den tredje fra øst (jf. fig. 72).

6-7) (Fig. 79), o. 1843, henholdsvis over Preben Schaffalitzky de Muckadell †14. nov. 1843 og hans bror Frederik Schaffalitzky de Muckadell, †som barn (ukendt år), sønner af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og Ludovica Augusta Juliane Bülow (jf. nr. 8-9).¹⁸²

Fig. 79. Kister nr. 6-7, o. 1843, for Preben Schaffalitzky de Muckadell (†1843), og hans bror Frederik († som barn) (s. 4335). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coffins nos. 6-7, c. 1843, of Preben Schaffalitzky de Muckadell (†1843), and his brother Frederik († in childhood).*

Fig. 80-81. 80. Kisteplade over kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell til grevskabet Muckadell (†1858). Detalje af kiste nr. 8 (s. 4336). 81. Kisteplade over Ludovica Augusta Juliane Schaffalitzky de Muckadell (†1868). Detalje af kiste nr. 9 (s. 4336). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 80. Coffin plate of chamberlain Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell of the Muckadell count's estate (†1858). Detail of coffin no. 8. 81. Coffin plate of Ludovica Augusta Juliane Schaffalitzky de Muckadell (†1868). Detail of coffin no. 9.

To barnekister af sortmalet træ, svarende til nr. 4; den ene måler 147×66/54 cm og er 96/82 cm høj, den anden måler 116×66/47 cm og er 76/70 cm høj. På den ene er sekundært henlagt *løs kisteplade* nr. 3 (s. 4339), på den anden er ingen kisteplade.¹⁸³ Kisterne står i nordrækken som de to første fra øst (jf. fig. 72).

8) (Jf. fig. 72), 1858, over Albrecht Christoffer (Christopher) Schaffalitzky de Muckadell til grevskabet Muckadell, kammerherre, greve, *24. marts 1800, g.m. Ludovica Augusta Juliane Bülow (jf. nr. 9) 31. aug. 1831, med hvem han fik fire sønner og fire døtre, †6. april 1858 på Brobygård.

Kiste af sortmalet træ, let trapezformet, 218×99/94 cm, 99/94 cm høj. Selve kisten har tre-kvartsøjler på hjørnerne og påsatte fyldingsfelter på siderne. Låget er tagformet med udsavet bort af løbende hund langs kanterne og en retkantet konsol til *kistepladen* (fig. 80), af messing, 38×26

cm, svarende til nr. 4 med afdødes kronede våbenskjold over indskriften. Kisten står som den vestligste i sydrækken (jf. fig. 72).

9) (Jf. fig. 72), 1868, over Ludovica Augusta Juliane Schaffalitzky de Muckadell, f. Bülow, enke-grevinde, *4. maj 1810, g.m. kammerherre, lensgreve Albrecht Christoffer (Christopher) Schaffalitzky de Muckadell (jf. nr. 8) 31. aug. 1831, med hvem hun fik fire sønner og fire døtre, †25. maj 1868 på Brobygård.

Kiste af sortmalet træ, 222×107/103 cm, 101/98 cm høj, svarende til nr. 8 og med tilsvarende *kisteplade* (fig. 81), 38×26 cm, med sammenstillede, kronede våbenskjolde for greve Schaffalitzky de Muckadell og Bülow over indskriften. Kisten står i sydrækken som den tredje fra øst (jf. fig. 72).

†Gravkrypt, muligvis indrettet i anden halvdel af 1500-tallet af ejerne af Gelskov, enten Erik Kaas (†1556) og hustru Anne Emmikesdatter

(†1561) eller af sønnen Emmike Kaas (†1584, jf. †gravsten ovf.) og hans anden hustru Hilleborg Lindenov (†1602);¹⁸⁴ under koret. Krypten var hvælvet, og der var nedgang til den ad en trappe i midtergangen (jf. s. 4294 og fig. 21 f).¹⁸⁵ 1606 fandtes Emmike Kaas' kiste i krypten, men den var blevet plyndret af tyve.¹⁸⁰ 1755 omtales nogle kister uden indskrift.¹⁸⁶ I anden halvdel af 1700-tallet blev krypten benyttet af de daværende kirkeejere; 1812 nævnes, at der ikke i mands minde var nedsat lig i begravelsen, samt at man ikke vidste, hvem den tilhørte.⁵¹ 1824 ønskedes begravelsen opfyldt og tilmuret;³⁵ efterfølgende blev en del gamle, henfaldne kister uden indskrift gravet ned og rummet istandsat.¹⁸⁷ 1881 rummede krypten syv †kister, heraf tre barnekister; fire af de syv kister var forsynet med kisteplader

(løse kisteplader nr. 1–4 ndf.).¹⁸⁸ Nedgangen blev tilmuret 1913.³⁶

Begravede: Emmike Kaas †11. juli 1584;¹⁸⁰ Sophie Hedevig von Finecke †19. okt. 1760; Erik Skeel von Holsten †25. maj 1772; Christiana Sophia Schaffalitzky de Muckadell †19. maj 1783; Birthe Kirstine Juel Schaffalitzky de Muckadell †15. juli 1796; Carl Christian Schaffalitzky de Muckadell †1. okt. 1844.¹⁸⁹

Løse kisteplader. 1) (Fig. 82), o. 1760, over Sophie (Sophie) Hedevig von Finecke, *7. jan. 1717 på Dallund, g.m. etatsråd Erich Scheel (Erik Skeel) von Holsten til Arreskov og Gelskov 30. april 1745 (jf. nr. 2), †19. okt. 1760 uden livsarvinger. Efter personalia er hædrende omtale.

Af messing, 57×38 cm, oval, med indskrift med graveret kursiv, indsat i en gennembrudt, graveret

Fig. 82–83. 82. Løse kisteplade nr. 1, o. 1760, over Sophie Hedevig von Finecke (†1760) (s. 4337). 83. Løse kisteplade nr. 2, o. 1772, over konferensråd Erik Skeel von Holsten til Arreskov og Gelskov (†1772) (s. 4338). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 82. Loose coffin plate no. 1, c. 1760, of Sophie Hedevig von Finecke (†1760). 83. Loose coffin plate no. 2, c. 1772, of state counsellor Erik Skeel von Holsten of Arreskov and Gelskov (†1772).

Fig. 84. Løs kisteplade nr. 3, 1783, over Christiana Sophia Schaffalitzky de Muckadell (†1783) (s. 4339). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Loose coffin plate no. 3, 1783, of Christiana Sophia Schaffalitzky de Muckadell (†1783).*

ramme med akantus, rocailler og småkviste. Over indskriften er graveret våbenskjold for Finecke, under den tilsvarende små rocailleornamenter.

Pladen blev fundet i krypten i forbindelse med istandsættelsen 1942-43,²⁴ men synes oprindeligt at have været i Øster Hæsing Kirke, hvor afdøde ifølge kirkebogen blev begravet (jf. også s. 4251).¹⁹⁰ Den er monteret på en plade af træ og ophængt på sydvæggen i skibets vestfag.

2) (Fig. 83), o. 1772, over Erich Scheel (Erik Skeel) von Holsten til Arreskov og Gelskov, konferensråd, første landsdommer i Fyn og Langeland, *4. juni 1710 på Gelskov, søn af major Wolf Sigvart (Wulf Sivert) von Holsten og Ide Scheel (Skeel), 1° g.m. Sophia (Sophie) Hedeveg von Finechen (Finecke) 1745, datter af oberst von Finechen (Günther von Finecke) og Clara Levetzau (Levetzow), †1760 uden livsarvinger (jf. nr. 1), 2° g.m. Berthe Kierstine Juell Reedtz (Berthe Kirstine Juel Reedtz), datter af etatsråd Niels Juel

Reedtz og Mette Johanne Ahrenfelt (Arenfeldt) (jf. kiste nr. 1, s. 4331); †25. maj 1772 på Arreskov, »Da det Behagede Gud at Kalde Ham af Een Langvarig og Smerte Fuld Sygdom Til Sit Himselfke Røge og ævige Sallig Hed. Hand Efter Loed sig Icke Livs Arvinger, Men Eet Berømelig Efter Mælle og ære Minde Hos Alle Retsindige«.

Af messing, 58×38 cm, oval, med indskrift med graveret kursiv, indsat i en graveret rocailleramme af akantus med en rose foroven. Over indskriften er graveret von Holstens våbenskjold. Pladen blev fundet i krypten i forbindelse med restaureringen i 1940'erne,²⁴ men synes oprindeligt at have været i Øster Hæsing Kirke, hvor afdøde ifølge kirkebogen blev begravet (jf. også s. 4251).¹⁹¹ Den er monteret på en plade af træ og ophængt på sydvæggen i skibets vestfag.

Fig. 85. Løs kisteplade nr. 4, o. 1796, over Birthe Kirstine Juel, komtesse af Schaffalitzky de Muckadell (†1796) (s. 4339). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Loose coffin plate no. 4. c. 1796, of Birthe Kirstine Juel, countess of Schaffalitzky de Muckadell (†1796).*

Fig. 86. *Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1829, over gårdmand Niels Frandsen (†1829) og hustru Kirsten Nielsdatter (†1841) (s. 4339). I Ringe Museum. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monument no. 1, c. 1829, of the farmer Niels Frandsen (†1829) and his wife Kirsten Nielsdatter (†1841).

3) (Fig. 84), 1783, over Christiana Sophia (Christiane Sophie) Schaffalitzky de Muckadell, komtesse, *29. febr. 1776, »Naturen Var Hende Gavnild/ Hendes Hierte Var Ædelt og bøveligt/ Tidlig lærte Hun Dydens Værdighed/ men i Livets Vaar/ Visnede dette[!] Ædle Blomster/ Og/ Efterlod sig det bedste Haab/ Forældrene/ be- drøvede Hun første gang/ Ved at Døe/ den 19de Maius (maj) 1783« (jf. kiste nr. 1 og 3 s. 4231–32).

Af messing med spor af forgyldning, 31×20 cm, oval, med indskrift med graveret kursiv og kursiverede versaler hvorover graveret våbenskjold. Pladen indfattes foroven af festoner med grave-

rede blade og blomster bundet med en sløjfe og afsluttes forneden af akantusblade. Den er henlagt på en kiste i gravkapellet (s. 4336).

4) (Jf. fig. 85), 1796, »Sæd til Evighedens Høst glemmes her af« Birthe Chirstine (Kirstine) Juel Schaffalitzky de Muchadell (Muckadell), komtesse, *4. febr. 1795, †15. juli 1796 (jf. kiste nr. 2 og 4, s. 4332 og 4334).

Af messing, 25×14 cm, oval, med indskrift med graveret kursiv og kursiverede versaler; over indskriften er graveret afdødes våbenskjold og under den to blomster. Pladen har foroven festoner bundet med en sløjfe og forneden et bladornament. Den er monteret på en plade af træ og henlagt i et skab bag orglet.

Ved udgravning i kirken 1942 (jf. s. 4297) fandt man adskillige skeletter og skeletdele samt rester af kister fra *jordfæstebegravelser*. Det fundne blev atter begravet i bunden af udgravningen.¹⁹²

Kirkegårdsmonument. *1) (Fig. 86), o. 1829, over Niels Frandsen, gårdmand, *1757 i Hågerup, †24. april 1829 i Højrup, og hustru Kirsten Nielsdatter, *1767 i Hågerup, †17. marts 1841 i Højrup.

Fig. 87. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1863, over Gustav Schroll (†1863) (s. 4340). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Churchyard monument no. 2, c. 1863, of Gustav Schroll (†1863).*

Fig. 88. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1864, over baron Ludvig Ditlev Schaffalitzky de Muckadell (†1864) og Elisabeth Catharine Schaffalitzky de Muckadell (†1864) samt deres søn Bernhard (s. 4340). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Churchyard monument no. 3, c. 1864, of Baron Ludvig Ditlev Schaffalitzky de Muckadell (†1864), Elisabeth Catharine Schaffalitzky de Muckadell (†1864), and their son Bernhard.*

Af eg, 108×25 cm, balusterlignende med ovalt storstykke på postament og urneformet topstykke. Monumentet er på begge sider malet lysebrunt med sorte konturlinjer og lysegråt skriftfelt; på topstykket er en grøn guirlande. Indskriften står med sort skriveskrift; på forsiden personalia, på bagsiden et trøsterigt vers: »I Livet forbunden ved Ægteskabsbaand,/ forenet i vandre i Kjærligheds-Aand/ Nær to snese Aar, før det Baand blev opløst./ Dog snart igjen knyttet ved Almagtens Røst,/ For aldrig at løses, Gud evig det bandt/ I Himlen I sikkert hinanden gjenfandt,/ Jevnsides i livet hverandre var troe,/ Jevnsides i Graven I hvile i Roe«. I Ringe museum (inv.nr. 2021/08:1).

2) (Fig. 87), o. 1863, over Gustav Schroll, *6. april 1803, †7. okt. 1863.

Tavle af hvidt marmor, 46×36 cm, med indskrift med fordybet antikva, udfyldt med sort. På gravsted ved tårnets vestside.

3) (Fig. 88), o. 1864, over Ludvig Ditlev Schaffalitzky (Schaffalitzky) de Muckadell, baron, *19. jan. 1804, †30. sept. 1864, og hustru Elisabeth Catharine Schaffalitzky (Schaffalitzky) de Muckadell, f. Skeel, *4. nov. 1805, †7. dec. 1864, samt deres forudgangne søn Bernhard.¹⁹³ Efter personalia står et opbyggeligt vers.

Tavle af hvidt marmor, 70×47 cm, med indskrift med fordybede versaler udfyldt med sort. Tavlen står støttet mod en natursten af grå granit kronet af et nedfældet kors af hvidt marmor i kirkegårdens sydøsthjørne.

4) (Fig. 89), o. 1873, over Kirsten Jensdatter, *10. aug. 1822 i Lydinge, †2. aug. 1873 i Nybølle. Efter personalia et mindevers.

Grotte af grå kunststen med tavle og ornament af hvidt marmor, 58×45 cm. Grotten er prydet med egeløv i relief. I forsiden er en indfældet, fladbuet tavle med indskrift med fordybet antikva, og derover et indfældet håndtryk. På oversiden er spor efter et nedfældet †kors. Grotten står i lapidarium ved østgavlen.

Fig. 89. Kirkegårdsmonument nr. 4, o. 1873, over Kirsten Jensdatter (†1873) (s. 4340). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Churchyard monument no. 4, c. 1873, of Kirsten Jensdatter (†1873).*

Fig. 90. Kirken set fra sydøst, o. 1900. I Ringe Lokalhitoriske Arkiv. – *The church seen from the south east, c. 1900.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Hillerslev Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed jf. også s. 59 ff. Henviisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933–, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK). *Reviderede Regnskaber, Kirkeregnskaber.* Regnskaber Fyn 1662–1837. 4. Nyborg Provsti Salling Herred 1662–71 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4.*). – 5. Nyborg Provsti Gudme, Sunds, Salling, Ærø og Als Herreder 1671–74 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.*). Mere?

Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv:* Synsforretninger over kirker 1718–35 (*Bispeark. Syn over kirker*). – Salling Herreds breve 1539–1805, 1805–1968 (*Bispeark. Salling Hrds. breve*). – Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695–1786. – Visitatsprotokol 1732–1803, 1835–96. – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812–43 (*Bispeark. Indb. om kirker og kirkegårde*). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872–98 (*Bispeark. Syn over kirker og præstegårde*). – Sunds og Salling Herreder 1853–67 (*Bispeark. Sunds og Salling Hrdr.*). *Svendborg Amtsprovsti:* Synsprotokol for Sunds og Salling herreder 1824–39 (*Svendborg Amts-*

provsti. Synsprot.). *Sunds-Salling herreds provsti:* Breve fra kollegier, ministerier, stiftsøvrighed, biskop og amtmand 1837–51. *Salling Herreds provstiarkiv:* Breve fra biskop, amtmand, stiftsøvrighed, guvernør og amtsprovst 1683–1824 (*Provstiark. Breve fra biskop, amtmand m.fl.*). – Forskelligt 1712–1821. – Sager vedr. de enkelte sogne 1851–1909. 7. Øster Hæsing-Hillerslev 1852–1903 (*Provstiark. Sager*). – Returnerede cirkulærer 1851–64 m.m. (*Provstiark. Returnerede cirkulæ-*

Fig. 91. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588–1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations, 1588–1604.*

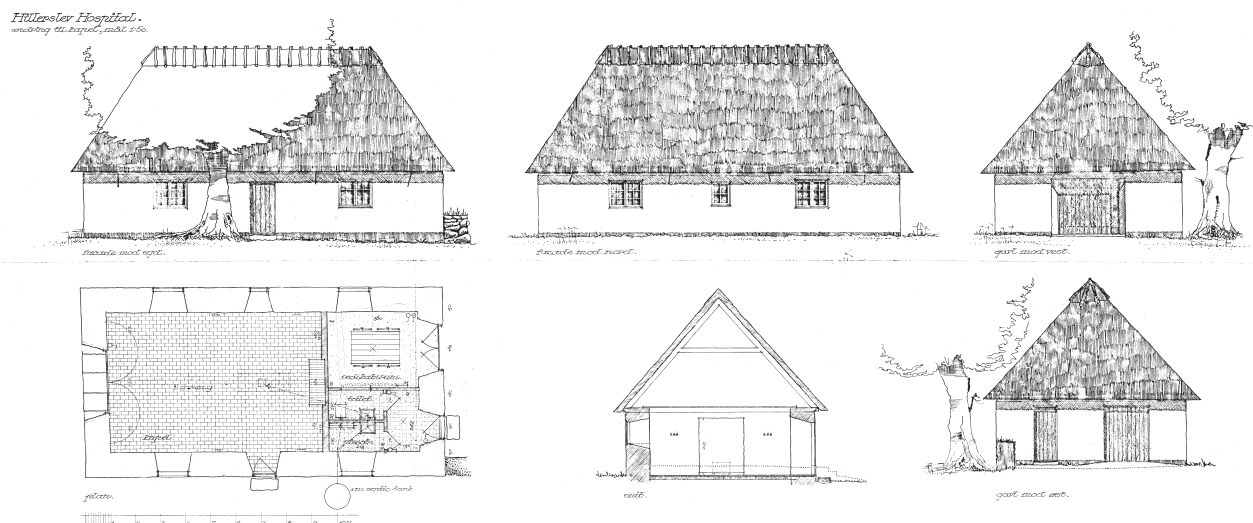

Fig. 92. Forslag til ombygning af hospitalet (s. 4284). a. Grundplan. b. Tværsnit set mod syd. c. Opstalter af facader. 1:300. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1957. I NM. – Proposal for the rebuilding of the hospital. a. Ground plan. b. Cross-section looking south. c. Elevations of facades.

rer). – Synsprotokol for kirker og præstegårde 1915–75 (*Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*). *Hillerslev Sogn: Embedsbog for Hillerslev Sognekald 1797–1935* (*Sogneark. Embedsbog for Hillerslev Sognekald*). – Embedsbog 1845–1929 (*Sogneark. Embedsbog*). *Hillerslev Sogn. Topografica: 41–43. Emneordnede sager, Hillerslev* (manuskript af Jens Pilegaard, »Hillerslev Sogn i Sallinge Herred«, o. 1945) (*Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard*). *Hillerslev Menighedsråd: Forhandlingsprotokol 1904–83* (*Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*). – Stof til Øster Hæsing Kirke- og Præstekalds Historie 1938–1957. *Den kgl. bygningsinspektør: Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1896–1925* (*Den kgl. bygningsinsp. Sager vedr. kirkebygninger*). *Muckadell Gods: Dokumenter og breve vedr. kirker 1768–1876* (*Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker*).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4º. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i

Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml. 377. 4º. Beskrivelse over kirkerne 1755*).

Nationalmuseet (NM). Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). Manuskripter. C. T. Engelstoft, Kirkerne i Fyns Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog). Begyndt 1853 (NM. ATA. Manuskripter. Engelstoft 1853 ff.). Indberetninger: Niels Ringe o. 1830 (dåbsfad, prædikestol). – J. B. Løffler 1886 (bygning, inventar, gravminder). – Eigil Rothe 1911 (kalkmalerier). – Chr. Axel Jensen 1925 (kalkmalerier). – Mogens Larsen 1982 (kalkmalerier). – Jens Johansen 1986 (inventar). – Kirsten Trampedach 2011 (bygning). – Kirsten Trampedach 2018 (kalkmalerier). – Karin Vestergaard Kristiansen 2022 (inventar).

Ringe Lokalhistoriske Arkiv. A224. Hillerslev Kirke.

Rønnow Arkitekter A/S. Det Kgl. Bygningsinspektorats Arkiv. Hillerslev Kirke (Rønnow Arkitekter. Det kgl. bygningsinsp.ark. Hillerslev K.).

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet (NM). Ejnar Mindedal Rasmussen 1939–43 (opmåling og forslag til ombygninger med plan, tvær- og længdesnit og opstalter). – Samme o. 1957 (opmåling og forslag til ombygning af kirkeladen med plan, tværsnit og opstalter). – Lars Mindedal 1981 (plan, tvær- og længdesnit, opstalter af facader).*

Litteratur. N. Rasmussen Søkilde og S. Jørgensen (Kistrup), *Hillerslev og Østerhæsing Sogne med Arreskov og Gjelskov i ældre og nyere Tid*, Odense 1881 (*Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881*). – Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Hillerslev kirke, Svendborg amt*, NNU rapport nr. 21, Nationalmuseet 2024 (*Hylleberg Eriksen 2024*).

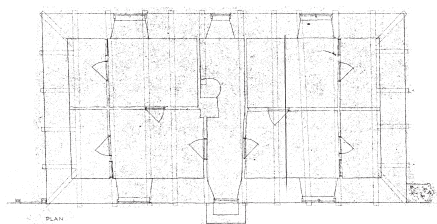

Fig. 93. Grundplan af hospitalet med indretning fra 1769 (s. 4284). 1:300. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen o. 1957. I NM. – Ground plan of the hospital.

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser, bygning og kalkmalerier ved Pia Katrine Lindholt, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Marie Louise Bode Blyme, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen og Lukas Kristian Svane Nielsen m.fl. Heraldisk konsulent Allan Tønnesen. Oversættelse ved James Sander Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet september 2024.

¹ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (udg.), II, Kbh. 1896-98, nr. 27 (27. april 1477).

² »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524-26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 50.

³ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 253.

⁴ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (9. sept. 1638).

⁵ Samt til kirkerne i Vester Åby (s. 3023) og Åstrup (s. 3077); *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, II, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1908, 379.

⁶ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 34; RAO. *Fynbo Landsting*. Skøde- og panteprotokol 8. juli 1757.

⁷ RAO. *Sogneark*. Embedsbog for Hillerslev Sognekald; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Grevskabet Muckadell ejede også kirkerne i Vantinge (s. 3747), Nørre

Broby (s. 3974), Sønder Broby (s. 4109) og Øster Hæsing (s. 4193).

⁸ *Danske Kirkelove*, Holger Fr. Rørdam (udg.), III, Kbh. 1889, 210 f. (nr. 301).

⁹ *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (17. aug. 1574). Jørgen Erichsen omtales ikke i S.V. Wiberg, *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* 1, Odense 1870, 632; der kunne måske være tale om en fejlskrivning for Jørgen Nielsen.

¹⁰ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 253. Niels Eriksen var gift med Jørgen Nielsens enke; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 35.

¹¹ *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (20. juli 1587); *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 261.

¹² *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (4. jan. 1620).

¹³ *Danske Kirkelove*, Holger Fr. Rørdam (udg.), III, Kbh. 1889, 74 f. (nr. 79); RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve.

¹⁴ *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), Odense 1991, 11 (24. sept. 1626); KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; jf. også Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* VI, Kbh. 1774, 747.

¹⁵ J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg., V, 2, Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1957, 784.

¹⁶ F. Elle Jensen, »Frivillige menighedsråd i Fyns Stift«, *Kirkehistoriske Samlinger* VII, 4, 1960-62, 121; RAO. *Sogneark*. Menighedsråds forhandlingsprot.

¹⁷ Stadfæstet 1560; *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (16. juli 1560). Herredstinget havde tidligere været afholdt i Faaborg, jf. *samme* (18. febr. 1552). Siden blev det afholdt i Sallinge og Espe, men i 1700-tallet på ny i Hillerslev, dog i en bondes hus; *Trap, Danmark 1957* (note 15), 789.

Fig. 94. Kirkens indre, 1910, set mod øst. I NM. – Church interior, 1910, looking east.

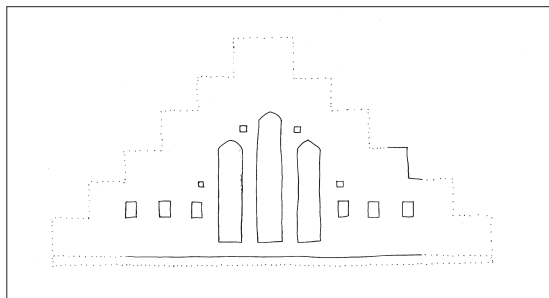

Fig. 95. Rekonstruktion af vestforlængelsens gavltre-kant (s. 4289). Målt og tegnet af Morten Larsen og Pia K. Lindholt 2024. – *Reconstruction of the gable of the western extension.*

¹⁸ Biskop Jacob Madsens visitatsbog (note 3), 233, 235 og 254; endvidere 199.

¹⁹ R. Rasmussen Søkilde, *Kaj Lykkes Fald med dets Forspil og Følger*, Odense 1876, 42 f.; Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881 24 f.

²⁰ Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde II*, Århus 1893, 391.

²¹ Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881 53.

²² RAK. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor. Journal M 1591/1860; RAO. Sogneark. Embedsbog.

²³ RAO. Bispark. Syn over kirker og præstegårde; Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker; Provstiark. Sager; Returnerede cirkulærer.

²⁴ RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

²⁵ 1976 skulle 'den nye kirkegård' tages i brug, og muligvis menes der udvidelserne fra 1950'erne, idet der ikke synes tilføjet mere areal til kirkegården derefter. RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

²⁶ RAO. Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁷ RAK. Rev. rgs. Rgs. Fyn. 4.

²⁸ RAO. Sallinge Herredsfoged. Justitsprotokol (tingbog). 8. 1679–82 (9. okt. 1675 og 17. juli 1680); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 293.

²⁹ RAO. Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker.

³⁰ RAO. Svendborg Amtsprøbsti. Synsprot.; Provstiark. Returnerede cirkulærer.

³¹ Muligvis blev samme hegn istandsat 1940. RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

³² Åbningen i betonmuren fandtes 1939, men om lågen fandtes, kan ikke ses, jf. Sylvest Jensen Luftfoto af præstegården 1939 i KB.

³³ RAK. Rev. rgs. Rgs. Fyn. 4 og 5.

³⁴ RAO. Brahetrolleborg birkedommer. Justitsprotokol for Brahetrolleborg Birk (tingbog). 2. 1697–1722 (28. okt. 1701); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 293.

³⁵ RAO. Svendborg Amtsprøbsti. Synsprot.

³⁶ RAO. Provstiark. Returnerede cirkulærer.

³⁷ Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Hillerslev K.

³⁸ Biskop Jacob Madsens visitatsbog (note 3), 253. Se også Gorm Bloch, »Fynske kirkelader«, *Fyens Stiftsbog* 1980, 89–109.

³⁹ 1957 blev der af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen lavet et forslag til ombygning af hospitalet til ligkapel (fig. 92). RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁴⁰ Jakob Hvidt, »Nye og nyistandsatte graverhuse i Fyens Stift«, *Fyens Stiftsbog* 1989, 168 f.; RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁴¹ *Fyens Stiftsbog* 2004, 217.

⁴² RAO. Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 314; Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

⁴³ RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; *Fyens Stiftsbog* 2004, 217.

⁴⁴ RAO. Sallinge Herredsfoged. Justitsprotokol (tingbog). 7. 1674–79 (9. okt. 1675); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 293 og 296–97.

Fig. 96. Hvælpille mellem langhusets andet og tredje fag (s. 4289 og 4291). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Vault pier between the second and third bays of the nave-chancel.*

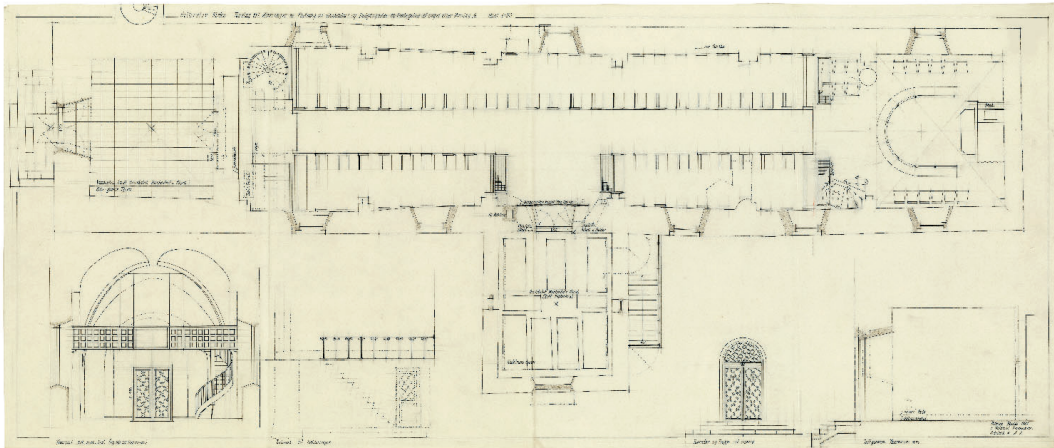

Fig. 97. Forslag til ændring af adgangsforhold til kirken (s. 4297). a. Grundplan. b. Tværnsnit gennem vestforlængelsen set mod vest. c. Længdesnit gennem tårnrum. d. Vestdør. e. Opstalt af trappe til fyrrum under våbenhuset. 1:300. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1941. I NM. – Proposal for changing the entrances to the church. a. Ground plan. b. Cross-section through the western extension looking west. c. Longitudinal section through the tower interior. d. West door. e. Elevation of the staircase to the boiler room below the porch.

⁴⁵ Trolle oprettede også skoler i Brahetrolleborg (s. 3319), Krarup (s. 3501), Vester Aaby (s. 3026), Åstrup (s. 3081) og Håstrup. Hans de Hofman, *Samlinger af publice og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve VI*, Kbh. 1760, 151 ff.; RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve. Efter en ældre skolebygning brændte, blev der 1819–20 vest for kirken opført en endnu stående bindingsværksgård som skole og lærerbolig, og 1906 blev en ny, grundmuret skole opført syd for kirken. Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881 38; RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 355.

⁴⁶ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde; NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.

⁴⁷ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.

⁴⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; Sunds og Sallinge hrdr.; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 269.

⁴⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 2015 omtales det som: »En stilfærdig bygning der er udført med grundighed og med brug af solide, gode materialer. Der er ikke tale om stor arkitektur, men om en bygning der bidrager positivt til en eksisterende helhed ved Hillerslev Kirke«. NM. ATA. Korrespondance.

⁵⁰ Jf. luftfotos ved Sylvest Jensen 1939 og 1949 i KB.

⁵¹ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.

⁵² RAK. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor. Journal M 1591/1860.

⁵³ De fandtes henholdsvis lige øst for hvælpillerne mellem langhusets 2. og 3. fag og øst for pillerne mellem 5. og 6. fag; RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 255 f.

⁵⁴ RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 256.

⁵⁵ *Trap, Danmark 1957* (note 16), 785; Rasmussen Søkilde

og Jørgensen 1881 32; Om fynske frådstenskirker, se W. Bay, »De fynske Fraadstenskirker«, *Fynske Aarbøger 2*, 1942–46, 410–29.

⁵⁶ NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1911.

⁵⁷ RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 256; NM. ATA. Korrespondance.

⁵⁸ Tympanoner med dobbelte løver er et almindeligt fænomen, men i de jyske portaler findes kun otte med fælles hoved, jf. M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 219 ff. På døbefontene er løver med et fælles hoved mere almindelige, jf. M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 51 f. og 201 ff.

⁵⁹ Et vindue omtrent over for det åbne omtales o. 1945, men der kan også være tale om vinduet i det nuværende tredje fag i nord. RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 257.

⁶⁰ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1911.

⁶¹ Vinduet i sydmuren måler i facaden ca. 127×55 cm, i bagmuren ca. 170×100 cm og i lysningen ca. 110×40 cm.

⁶² Placeringen af våbenhuset langt mod øst i forhold til den romanske syddør er usædvanlig, og den præcise placering ud for skibets andet hvælvfag må betyde, at våbenhuset er opført samtidig med eller efter hvælvslagningen. Dateringen af våbenhusets tagværk kan betyde, at vestforlængelsen og hvælvene er opført i først halvdel af 1400-tallet, hvilket er en tidlig datering i forhold til øvrige kirker i området, f.eks. Sønder Broby (1486, s. 4118) og Kværndrup (1484, s. 2251), som er dateret ved kalkmalede indskrifter.

⁶³ De kvadratiske blændinger er konstrueret med to

Fig. 98. Korslam, 1900-tallet. Kalkmalerier nr. 5 (s. 4301). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Lamb of God, 1900s. Wall paintings no. 5.*

lodretstillede munkesten i hver side og en liggende sten i både bund og top, hvorved selve blændingen er en smule smallere end en hel sten.

⁶⁴ Gavltekantens bagmur er pudset med et tykt lag moderne cement.

⁶⁵ Det østligste af skibets hvælv har både piller og en skjoldbue, som nu agerer gjordbue mellem langhusets tredje og fjerde fag (jf. fig. 96), og de må have stået op ad triumfmuren, inden denne blev nedrevet.

⁶⁶ De fynske, sengotiske hvælv har oftest dobbeltfalsede piller, hvor ribberne hviler på det midterste led, men her løber ribben fra falsen i stedet. Det kan måske understøtte den tidlige datering af hvælvenes opsætning. Lignende piller findes i Allesø (DK Odense 5178).

⁶⁷ Det nævnes 2001, at gravkappellets mure var opfugtede med afskalning af pudsen til følge, og tilstanden er den samme i dag. NM. ATA. Korrespondance.

⁶⁸ 1828 trængte gipsloftet til reparation, og 1835 var et stykke gips faldet ned; det blev repareret 1862. RAO. Svendborg Amtsprøvti. Synsprot.; Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker; Provstiark. Returnerede cirkulærer.

⁶⁹ 1862 nævnes, at der var nedgang til en 'kælderbegravelse' i tredje hvælvfag, mens selve krypten strakte sig under første og andet fag. RAO. Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker.

⁷⁰ RAO. Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 266.

⁷¹ RAO. Bispeark. Sallinge Hrds. breve; Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

⁷² RAO. Sallinge Herredsfoged. Justitsprotokol (tingbog).

⁹ 1685–90 (26. jan. 1689); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 293.

⁷³ RAO. Bispeark. Syn over kirker.

⁷⁴ RAO. Brahetrolleborg birkedommer. Justitsprotokol for Brahetrolleborg Birk (tingbog). 2. 1697–1722 (4. og 18. marts 1718); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 293 f.

⁷⁵ RAO. Brahetrolleborg birkedommer. Justitsprotokol for Brahetrolleborg Birk (tingbog). 2. 1697–1722 (9. aug. 1720); Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 294 f.

⁷⁶ RAK. Danske Kancelli. D24–3. Fynske og smålandske tegnelser 1716–26.

⁷⁷ RAO. Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker; Provstiark. Breve fra biskop, amtmand m.fl.

⁷⁸ 1857 blev tårnets vestsideside istandsat, 1861 var kirken under reparation, og 1864 trængte facaderne og tårnet til at blive pudset. RAO. Provstiark. Returnerede cirkulærer.

⁷⁹ RAO. Bispeark. Syn over kirker og præstegårde.

⁸⁰ RAO. Bispeark. Syn over kirker og præstegårde; Provstiark. Returnerede cirkulærer.

⁸¹ Den nyopførte søndre trekant er smallere end den nedtagne, hvorved der opstår et fremspring ud for nederste kamtak i hver side.

⁸² Arbejdet er beskrevet i RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot. I NM findes en stor mængde tegninger med forslag til istandsættelsen af både bygning og inventar af Ejnar Mindedal Rasmussen udført 1940–44.

⁸³ Ønsket havde allerede været fremsat 1908, jf. RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

⁸⁴ NM. ATA. Indb. ved Kirsten Trampedach 2011; Korrespondance.

⁸⁵ Fyens Tidende 24. feb. 1917.

⁸⁶ RAK. Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.

⁸⁷ RAO. Provstiark. Returnerede cirkulærer; Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

⁸⁸ Den måler ca. 230×140 cm i facaden og ca. 238×160 cm i bagmuren.

⁸⁹ Senere omtales flere gange, at vinduerne skulle skiftes: 1906 var nogle vinduer angrebet af råd, og hvis nye blev indsat, skulle de være i 'kirkens stil', 1908 ønskedes nye vinduer, og 1938 skulle vinduerne fornyes det kommende forår. RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; Provstiark. Returnerede cirkulærer; Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁹⁰ NM. ATA. Korrespondance.

⁹¹ På et foto fra 1945–55 i Ringe Lokalhistoriske Arkiv virker vinduet på østsiden nylavet, hvorfor de sandsynligvis blev indsat ved istandsættelsen, selvom de ikke findes i det store tegningsmateriale fra denne, jf. note 82.

⁹² RAO. Svendborg Amtsprøvti. Synsprot.; RAK. Danske Kancelli. 1. Departement. H18–971. Brevsag 3360/1836.

⁹³ RAO. Hillerslev Sogn. Topografica. Pilegaard 269.

⁹⁴ RAO. Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker; Provstiark. Returnerede cirkulærer.

⁹⁵ Alle daterede prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Der var splintved bevaret på fire prøver. Dateringen af våbenhusets tagværk bygger på fire prøver, hvoraf yngste fuldstændigt bevarede årring er dannet 1433 (provenr. 41680109). (Hylleberg Eriksen 2024).

⁹⁶ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA.* Korrespondance.

⁹⁷ RAO. *Sallinge Herredsfoged.* Justitsprotokol (tingbog). 3. 1661-63 (8. og 15. marts 1662); *Hillerslev Sogn. Topografica.* Pilegaard 295 f.

⁹⁸ RAO. *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker; *Hillerslev Sogn. Topografica.* Pilegaard 269.

⁹⁹ Kamtakkernes røde farve var 2013 af plasticmaling, og derunder fandtes ingen rød kalk. På ældre fotografier af bygningen (fig. 90) må der dog være tale om kalk. NM. *ATA.* Indb. ved Kirsten Trampedach 2011; Korrespondance.

¹⁰⁰ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

¹⁰¹ NM. *ATA.* Indb. ved Eigil Rothe 1911. Rothe påpeger specifikt, at helgenerne i det romanske vindue

(nr. 2) ikke skulle opmales, men det blev de alligevel. RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; NM. *ATA.* Korrespondance.

¹⁰² NM. *ATA.* Indb. ved Chr. Axel Jensen 1925.

¹⁰³ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1982; Korrespondance; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

¹⁰⁴ Rothe nævner 'et par indvielses kors' på nordvæggen i langhusets tredje fag. NM. *ATA.* Indb. ved Eigil Rothe 1911 og Mogens Larsen 1982.

¹⁰⁵ NM. *ATA.* Indb. ved Kirsten Trampedach 2018.

¹⁰⁶ Mogens Larsen foreslog, at den vestre helgen skulle være Skt. Katharina med sit sværd i højre hånd, men klingen skulle være forsvundet. NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹⁰⁷ Skt. Apollonia findes bl.a. også i Gislinge (o. 1500, *DK Holbæk* 570), Vigersted (o. 1450, *DK Sorø* 488) og Dalbynder og Råby (o. 1500, Randers Amt).

¹⁰⁸ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹⁰⁹ Kalklaget, som cirklerne er malet på, synes nogle steder at ligge oven på en betonpuds, hvorfor de må være af nyere dato.

¹¹⁰ Der er nogen usikkerhed om lammets præcise datering. Det er omtalt af Pilegaard o. 1945, men hverken

Fig. 99. Indre set mod øst. Stjernefoto o. 1945. I Ringe Lokalhistoriske Arkiv. – Interior looking east, c. 1945.

Fig. 100. Løvefigur. Detalje af alterstage (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Lion figure. Detail of altar candlestick.

af Rothe 1911 eller Mogens Larsen 1982, som dog nævner et indvielseskors samme sted (jf. †nr. 3). NM. ATA. Indb. ved Eigil Rothe 1911 og Mogens Larsen 1982; RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica*. Pilegaard 258.

¹¹¹ Da kalklagenes kronologi ikke er detaljeret undersøgt, kan kalkmalerierne også stamme fra flere perioder. Nogle kan være ældre end angivet, da ribbemotiverne er anvendt i det meste af gotikken, men kappernes udsmykning taler for den givne datering.

¹¹² NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1982. Se også Gudbjerg- og Gudmeværkstedet i Sissel F. Plathe, *Gotikkens kalkmalerier*, Kbh. 2019, s. 176 ff. og 192 ff.

¹¹³ Mogens Larsen henviser til lignende figurer i Vissebjerg Kirke (DK Odense 3388), men det er ikke klart, hvilke han mener. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1982.

¹¹⁴ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve.

¹¹⁵ Dette år var alteret under reparation; RAO. *Svendborg Amtspræst. Synsprot.*

¹¹⁶ Det lader dog ikke til at være sket. NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.

¹¹⁷ Ringe Lokalhistoriske Arkiv. A224. Hillerslev Kirke (avisudklip og notat).

¹¹⁸ NM. ATA. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2022.

¹¹⁹ Venligst oplyst af konservator Bent Jacobsen. Der

blev ikke lavet undersøgelse for ældre farvelag.

¹²⁰ *Den danske Salmebog* nr. 192.

¹²¹ RAO. *Bispeark*. Salling hrds. breve; Syn over kirker og præstegårde; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.

¹²² NM. ATA. Indb. ved Jens Johansen 1986.

¹²³ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger.

¹²⁴ Maleriet er kun omtalt af Engelstoft: 'Forhen skal de tolv apostle have været malet der': NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.

¹²⁵ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹²⁶ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; jf. også RAO. *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker og NM. ATA. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹²⁷ NM. ATA. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹²⁸ RAK. *Indre forhold*. C1. Forholdet til gejstligheden: Sager på papir 1460-1533. Udaterede Optegnelser om forgyldte Kobbertavler i Kirker og Klostre, her citeret efter Tage E. Christiansen, »De gyldne Altre I. Tamdrup-Pladerne«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1968, 197 f. Jf. også Poul Nørlund, *Gyldne Altre. Jysk metalkunst fra Våldemartiden*, 2. udg., Kbh. 1968, 7 f., og Jes Wienberg, »Gyldne altre, kirker og kritik«, *Hikuin* 22, 1995, 64.

¹²⁹ Listen omfatter yderligere tre eksempler på Fyn, nemlig en tavle i †Sortebrødre Klosterkirke i Odense (DK Odense 1762), en tavle i Krarup Kirke (s. 3518) og et 'billede' i Skt. Knuds Kirke i Odense (DK Odense 414).

¹³⁰ M. Mackeprang, »Fyenske Landsbykirker omkring

Fig. 101. Våbenskjolde for Mogens Gøye og Hilleborg Krafse og monogram for et uidentificeret ægtepar, »TS« og »KPD«. Detaljer af dåbsfad (s. 4316). Tegning af Niels Ringe o. 1830. I NM. – Coats of arms of Mogens Gøye and Hilleborg Krafse and monogram of an unidentified couple, »TS« and »KPD«. Details of baptismal dish.

1600», *Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. Phil. Aage Friis paa Halvfjerdsdaarsdagen 16. August 1940*, Povl Bagge og Harald Jørgensen (red.), Kbh. 1940, 90; Louise Lillie, »Biskop Jakob Madsen og billederne«, *Fynske Årbøger* 1989, 30; jf. også Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881 30.

¹³¹ Bægeret er fornyet 1880, jf. RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886. Tuden stammer vist nok fra en ændring 1925, hvor man anskaffede særkalke og vedtog 'bægerets omdannelse til alterkande'; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹³² Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedemærker før 1870*, 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3355 eller B4-3356.

¹³³ Bøje 2022 (note 132), nr. B4-3058.

¹³⁴ Der er ikke spor af giverindskrift på kalken. Formentlig er den enten udpudset, eller den har været på det oprindelige ðbæger (jf. note 131).

¹³⁵ Bøje 2022 (note 132), nr. B4-3367.

¹³⁶ Johan Lorentz Buntzen fik borgerskab 1874. Fleming Steen Nielsen, »Buntzens kandestøberi«, *Danmarks Tekniske Museum. Årbog* 1986, 24.

¹³⁷ Poul Halkjær Kristensen, *Danske tinmærker* (ved Holger Rasmussen), Kbh. 1983, 55.

¹³⁸ Samme type kande leveredes af den københavnske kandestøber Arendal Christensen Høy, jf. f.eks. dåbskanden i Heden Kirke (s. 3829).

¹³⁹ Bøje 2022 (note 132), nr. B4-3388.

¹⁴⁰ Bøje 2022 (note 132), nr. B4-3070.

¹⁴¹ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 191.

¹⁴² Stagen er tidligst omtalt 1918; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁴³ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; <http://hudevadsmedjemuseum.dk/kunstsmedarbejder/i-kirker/>, set 29. maj 2024; museumsnummer 1110-12.

¹⁴⁴ *Mackeprang 1941* (note 58), 54 og 126.

¹⁴⁵ Morten Stige, »Dyr eller udyr? Løvens ikonografi i romansk kirkekunst«, *Ecce leones! Om djur og udjur i Bildkonsten*, Lars Berggren & Annette Landen (red.), Lund 2018, 25-59, særligt s. 25-30 og 50 f.; jf. også *Mackeprang 1941* (note 58), 60; Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, Kbh. 2003, 316 ff.

¹⁴⁶ Om den aggressive og straffende løve, se *Stige 2018* (note 145), 37 f.

¹⁴⁷ *Gotfredsen og Frederiksen 2003* (note 145), 89 ff.

¹⁴⁸ *Mackeprang 1941* (note 58), 124-32.

¹⁴⁹ *Mackeprang 1941* (note 58), 125.

¹⁵⁰ *Mackeprang 1941* (note 58), 54 og 126. Til gruppen regnes også fonten i Nørre Lyndelse (*DK Odense 3950*), der dog adskiller sig noget fra de øvrige.

¹⁵¹ *Mackeprang 1941* (note 58), 127 f.

¹⁵² Majuskelindskriften er formentlig et rent dekorativt element, jf. Jan A. Gadd, »Brass Basins and bowls from

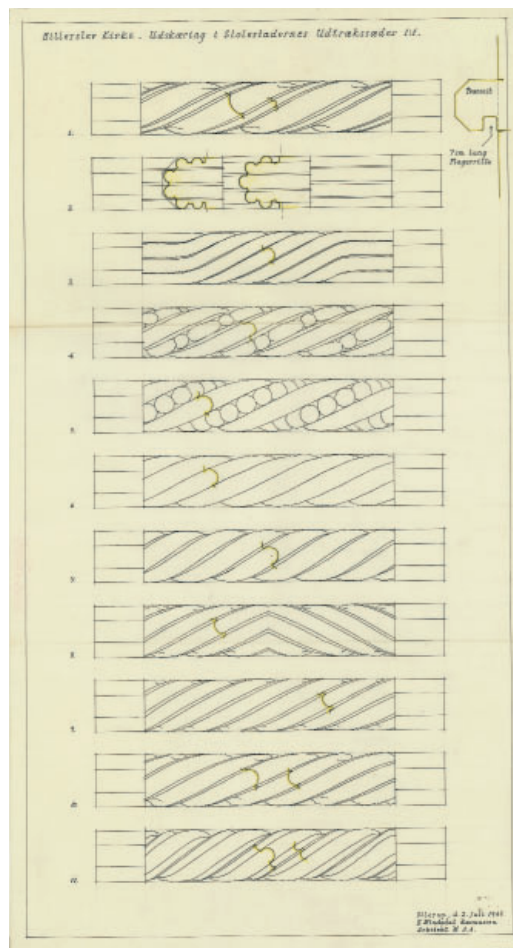

Fig. 102. Udskeeringer i stolestaderne udrækssæder (s. 4321). 1:5. Tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1943. I NM. – Carvings on the pull-out seats of the pews.

a Single Nuremberg Workshop Around 1500-1580», *Journal of the Antique Metalware Society*, 16. juni 2008, 4, 14 f.; Helge Kjellin, »Ornerade mässingsfat och deras inskrifter«, *Äldre kyrklig Konst i Skåne*, Otto Rydbeck og Ewert Wrangel (red.), Lund 1921, 219 ff.

¹⁵³ NM. *ATA*. Indb. ved Niels Ringe o. 1830.

¹⁵⁴ Ægteparret er ikke identificeret.

¹⁵⁵ Våbenskjoldene er opsat på nyere baggrundstræ og må således være omsat; NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2022.

¹⁵⁶ Om brugen af denne populære serie af dydefigurer se Hugo Johannsen, »The Graphic Art of Hendrick Goltzius as Prototype for Danish Art during the Reign of Christian IV«, Michael Andersen, Ebbe Nyborg og Mogens Vedso, *Masters, Meanings & Models. Studies in the Art and Architecture of the Renaissance in Denmark. Essays published in Honour of Hugo Johannsen*, Kbh. 2010, 225 f.

Fig. 103-04. Detaljer af klokke (s. 4327). 103. Erik Qvitzow og Anne Krabbes navne og våbenskjolde. 104. Rigborg Brockenhuus' navn og våbenskjold. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Details of bell. 103. The names and coats of arms of Erik Qvitzow and Anne Krabbe. 104. The name and coat of arms of Rigborg Brockenhuus.*

¹⁵⁷ Jf. også NM. ATA. Indb. ved Niels Ringe o. 1830.

¹⁵⁸ Jf. også N. Rasmussen Søkilde, *Holstenshus og Nak-*

kebølle med tilliggende Sogne og Øer, samt Udsigt over Egnens almindelige Historie, Odense 1875, 404.

¹⁵⁹ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. Breve.

¹⁶⁰ Venligst oplyst af konservator Bent Jacobsen.

¹⁶¹ RAK. *Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4*. To paneler fra 1600-tallet, som indgår i de nuværende stolestader (jf. ovf.), kunne stamme herfra.

¹⁶² RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker.

¹⁶³ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; NM. ATA. Korrespondance.

¹⁶⁴ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde. Bænkene blev anskaffet til anbringelse i midtergangen under gudstjenesten, da der manglede siddepladser i kirken.

¹⁶⁵ <http://hudevadsmedjemuseum.dk/kunstsmedarbejder/i-kirker/>, set 29. maj 2024; museumsnummer 1117.

¹⁶⁶ NM. ATA. Forslag til indvendig istandsættelse 2024.

¹⁶⁷ <http://hudevadsmedjemuseum.dk/kunstsmedarbejder/i-kirker/>, set 29. maj 2024; museumsnummer 1115-16.

¹⁶⁸ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; M. Mackeprang, »Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1943, 10 og 23.

¹⁶⁹ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker. Længden synes reduceret med en tredjedel eller mere.

¹⁷⁰ NM. ATA. Korrespondance (kassationserklæring).

Fig. 105. Smedejernsgitter, 1783, for indgangen til Schaffalitzky de Muckadells kapel i tårnrummet (s. 4330). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Wrought-iron lattice, 1783, covering the entrance to the Schaffalitzky de Muckadell chapel in the tower interior.*

¹⁷¹ Yderlige oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹⁷² Venligst oplyst af Ringe Lokalhistoriske Arkiv.

¹⁷³ Fotografiet findes i Ringe Lokalhistoriske Arkiv; <https://arkiv.dk/vis/834661>

¹⁷⁴ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; <http://hudevadsmedjemuseum.dk/kunstsmedarbejder/i-kirker/>, set 29. maj 2024; museumsnummer 1113-14.

¹⁷⁵ NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886; RAO. *Sogneark.* Embedsbog for Hillerslev Sognekald; KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹⁷⁶ Museum Odense, inv.nr. KMO/1961/521.

¹⁷⁷ RAK. *Regnskaber 1433-1559.* Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-1529.

¹⁷⁸ Der er rettet i de første bogstaver af navnet.

¹⁷⁹ Afdøde blev begravet på Hillerslev Kirkegård 23. juli 1947; <https://xn--besttelsestidensofre-k0b.dk/index.php/ernst-peter-sofus-madsen/>, set 27. maj 2024; jf. også RAO. *Hillerslev Sogn.* Kontraministerialbog 1813-2002.

¹⁸⁰ Hans H. Fussing, »"Fyenske Antiquiteter" 1606«, *Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter* 1931-36, 396.

¹⁸¹ Dateringen er baseret på indskriften på smedjernsgitteret (ndf.). Kapellet er omtalt i Charlotte Paludan, »Matthias Lundings rejsedagbog 1787«, *Kulturminde* 1979, 20; jf. også *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 30 f. Ifølge lokalhistoriker Jens Pilegaard er kapellet dog allerede nævnt i en brandtaksation 1777 ('en smuk vel vedligeholdet begravelse i vestenden'); det kan altså være

nogle år ældre. RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica.* Pilegaard 269.

¹⁸² *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 31.

¹⁸³ De oprindelige $\ddot{t}$ kisteplader savnedes allerede i 1880'erne; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 31; NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹⁸⁴ Hilleborg Lindenov blev bisat i Simrishamn i Skåne.

¹⁸⁵ RAO. *Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde; *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker.

¹⁸⁶ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Hofman VI, 1760* (note 45), 111; *Danske Atlas VI, 1774* (note 14), 746 f.

¹⁸⁷ Årstallet for istandsættelsen kendes ikke; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 30.

¹⁸⁸ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 30; NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹⁸⁹ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 30.

¹⁹⁰ Sophie Hedeveg von Finecke blev 3. nov. 1760 'overleveret til graven i Øster Hæsinge Kirke'. *Øster Hæsinge Sogn.* Enesteministerialbog 1738-1838. Begravelsen omtales ikke i kirkebogen for Hillerslev Sogn; RAO. *Hillerslev Sogn.* Enesteministerialbog 1665-1838.

¹⁹¹ Erik Skeels begravelse fandt sted i Øster Hæsinge Kirke 12. juni 1772. RAO. *Øster Hæsinge Sogn.* Enesteministerialbog 1738-1838. Den omtales ikke i kirkebogen for Hillerslev Sogn; RAO. *Hillerslev Sogn.* Enesteministerialbog 1665-1838.

¹⁹² RAO. *Hillerslev Sogn. Topografica.* Pilegaard.

¹⁹³ Jens Bernhard Maximilian Schaffalitzky de Muckadell, †1840, et halvt år gammel.

Fig. 106. Mørtelhoved, 2021, ved langhusets tagryg set mod øst (s. 4299). Foto Pia K. Lindholt 2024. — *Mortar head, 2021, at the ridge of the nave-chancel's roof.*

HILLERSLEV CHURCH

The earliest mention of the church is in 1477 when a parish meeting was held in the churchyard. In 1638 Erik Qvitzow of Gelskov (†before 1647) was promised the right to levy the church's share of the grain tithe after Sidsel Høg of Fjællebro. In 1672 Birgitte Trolle of Brahetrolleborg was granted the advowson to the church and following an exchange in 1757 it was granted to Erik Skeel von Holsten of Arreskov and Gelskov. In 1784 Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell united the two estates with Brobygård and Ølstedgård under the Muckadell estate, to which the church belonged until it passed into freehold in 1910.

In 1626 Hillerslev was *annexed* to Øster Hæsing. In 1903–30 the parishes were separate but were subsequently reunited, although with Øster Hæsing as an annexe to Hillerslev. In 1990 the parishes were once again separated, and Hillerslev was added to the benefice of Espe-Vantinge.

Hillerslev lies roughly centrally in the large, hilly parish, and the church lies to the west in the village. Originally it only shared the space with the tithe barn and a farm west of it (fig. 3). The current village arose in the second half of the 1900s.

The approximately rectangular churchyard is surrounded by a fieldstone wall and a concrete wall. It has three entrances: the main entrance to the west (c. fig. 1), a driveway gate to the south, and a pedestrian gate to the southeast. Southwest of the church stands a presumably Late Medieval tithe barn which was converted into a hospital in 1769, and in 2004 it was furnished as a sexton's building (cf. fig. 1). The parsonage, built in 1918, lies southeast of the church (fig. 4).

Building. The Romanesque church consists of a rectangular nave, and to the east a narrower †chancel with a semicircular †apse once adjoined it. The building stands on a bevelled granite footing, and the †chancel and †apse also had profiled

footings (fig. 11). The walls are of fieldstone with ashlar-built corners, and many travertine units have been observed in the masonry. On the south side is a Romanesque lion in low relief (fig. 9). Embedded in the house of the painter Johannes Larsen is a Romanesque *granite ashlar with two confronted lions (fig. 10), which presumably comes from the church.

The church's current door from the 1800s or mid-1900s between the porch and the nave has replaced two original †doors placed to the west in each of the nave's long walls. The †north door is still visible (figs. 14–15). The Romanesque nave presumably had six windows (cf. figs. 7 and 12). In the south wall one of them is still open, it is round-arched and double-bevelled.

In the Late Middle Ages, the church was greatly expanded, initially with a western extension of the nave in medieval brick, as well as the construction of cross-vaults in both parts. A masonry porch was likely built in c. 1440, according to dendrochronological analyses. It stands on the south side, aligned with the nave's second bay of vaulting. An eastern extension was subsequently built in fieldstone, making the building a nave-chancel church, and the east end was vaulted over with two octuple rib vaults. A tower in fieldstone and medieval brick was erected at the west end. Through the expansions, the church's floor area was more than doubled.

A †crypt below the chancel was possibly established in the second half of the 1500s. Presumably in 1783 the tower interior was furnished as a mortuary chapel for the Schaffalitzky de Muckadell family. In 1942–43 a cellar was excavated under the porch to serve as a boiler room for the church's heating.

From the church's accounts it is known that the building underwent several repairs in the 1660s and the beginning of the 1670s following the Swedish Wars. A thorough refurbishing was completed in 1874 under the church owner Erik

Engelke Schaffalitzky de Muckadell. A section of c. 5 metres easternmost in the nave-chancel was demolished and replaced with a presumably identical construction. During the construction work it was noted that the tower was in very poor condition, and the southwestern part was rebuilt. The church also had its roofing renewed, among other changes. A major refurbishing in 1942–43 was carried out by the architect Ejnar Mindedal Rasmussen. As part of this effort the floors (fig. 22) were renewed and new heating was installed.

Wall paintings. Remains of wall paintings from several periods of the Middle Ages are preserved in the church. On the north wall of the Romanesque nave is a Romanesque consecration cross (fig. 23). On the internal bevels of the Romanesque south window are two female saints from the 1300s: St. Margaret of Antioch and St. Apollonia (figs. 25–26). From c. 1500 is a partially preserved hexafoil Rosette in one of the vaults (fig. 27). On the back wall of the tower's belfry floor are horizontal rows of red circles from c. 1900 (fig. 28), and from the 1900s comes a Lamb of God on the north wall of the eastern extension (fig. 98).

Furnishings. The oldest piece of furnishing is the Romanesque font with a rich, figured relief decoration (figs. 42–48) ascribed to the stone-cutter Hvicmanne or his workshop. It is also the church's only item of medieval furnishing that has been preserved. The baptismal dish (figs. 50–52) is one of the frequently occurring Nuremberg dishes dating to the 1500s, but came to the church later, and the altar candlesticks (fig. 40) are from c. 1550.

The pulpit (figs. 53–58) was donated in 1639 by Erik Qwitzow of Gelskov, as was the bell (figs. 68 and 103–04), which also bears the name of Rigborg Brockenhuus and must have been donated with her co-operation. It was cast by Baltzer Melchior in Flensborg. The altarpiece with helical columns (fig. 33) is from the second half of the 1600s. It has been heavily rebuilt and in the large panel is a painting from 1910, a copy of Anton Dorph's Christ on the Cross, painted

by Hans Henrik Schou, Copenhagen, donated by Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffalitzky de Muckadell. The poor box (fig. 60) is presumably from the 1700s, and the hymn boards come from the period c. 1775–1800 (fig. 64).

The funeral shovel (fig. 66) was donated in 1804 by the parson Zeuthen Euler Svitzer, and a collection tray (fig. 61) was acquired in the same century. An (†)altar painting (fig. 34), which hangs on the east wall behind the altar, was painted by the master painter Peter Christensen, Faaborg, presumably in 1836/37, depicting The Last Supper after Leonardo da Vinci. The altar silverware, consisting of a chalice, paten, and wafer box (fig. 36), was made in 1840 by Peter Petersen, Odense, and donated by Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, while the slightly younger tin baptismal jug (fig. 49) from c. 1850–70 presumably was made by Niels Frederik Ebbesen Sørensen, Odense.

The Communion set for the sick (fig. 37) was made in c. 1870 by Niels Christopher Clausen, Odense, the altar jug (fig. 38) in c. 1880–90 by Johan Lorentz Buntzen, Copenhagen, and the wine-skimming ladle (fig. 39) at the end of the century by Lauritz Grønlund, Odense. Presumably also from the end of the 1800s comes the intricately carved priest's chair in a historicist style (fig. 59).

A seven-branched candelabrum is from the beginning of the 1900s (fig. 41). The parson list board (cf. fig. 48) was donated and painted in 1912 by the parson Gustav Frederik Peter Hans Schovsbo, and a small sculpture of Christ as the Good Shepherd (cf. fig. 15) was donated in 1917 by the estate owner Henry Smidt, Nybøllegård. A portrait of the parson Hans Agerbæk was painted in 1925 by Stefan Viggo Pedersen (fig. 65).

The Communion table, altar rail, pews (with re-used backs from †pews from 1861–62) (cf. figs. 31–32 and 63), and two door wings (fig. 62) were made in 1943–44 according to designs by Ejnar Mindedal Rasmussen. The altar rail and the mountings for the door wings were made by the ornamental ironsmith Hans Rasmussen, Hudevad Smedje, as were two chandeliers (fig. 67), which were acquired in 1947–48. The organ was built in

1986 by Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby and Horsens, according to a design by Lars Mindedal, and the antependium is from c. 2000 (cf. fig. 32).

Colour scheme. The body of the pulpit stands in stained oak with black, grey, and gilded details; the supporting column and the steps have oak veining. In 2003 the altarpiece was coloured in yellow ochre and gilding over a blueish violet antependium, and at presumably the same time the pews were painted violet. The organ casing from 1986 is greyish brown. The *older colour schemes* are largely unknown. In 1884 the altarpiece and

pews were oak-painted, while the organ was light blue. In c. 1980 the altarpiece was painted in greyish brown colours and the pews were red at the time.

Sepulchral monuments. In the church are two memorial tablets from the 1900s (figs. 69–70). Presumably in 1783 the tower interior was furnished as the mortuary chapel of the Schaffalitzky de Muckadell family. The entrance is covered by a wrought-iron lattice (figs. 71 and 105), and the chapel houses nine coffins (figs. 72–73 and 79).